

נלחם בשביל שלוש שורות בהיסטוריה

אננו נלחמים בשביל שלוש שורות בהיסטוריה,
ובלבד ולא ייאמר שהנוער שלנו הלך כצאן לטבח
(אהרון דולק ליבסקינד, נובמבר 1942)

**הוצא לאור על ידי ארגון יוצאי קרקוב בישראל
במלאת 60 שנה לפעולות ההתנגדות והמרי של לוחמי קרקוב
כסלו תשס"ג, דצמבר 2002**

פתח דבר

כאשר תבקר בפולין, בית הקברות הגדול ביותר של העם היהודי, ותרצו למהול את הכאב הנורא בקורטוב של גאווה, סעו לקרקוב. שם, ברחוב שפיטלנה, מול התאטרון העירוני על שם סלובצקי, במקום בו שכן בזמן מלחמת העולם השנייה בית הקפה "ציגנריה", נוער יהודי גאה, מורד ונוקם, רשם ב-22 בדצמבר 1942, את פרק הגבורה המשמעותי ביותר של פעולות המרי המזוין בקרקוב, ואחד החשובים בתולדות המחתרת היהודית בפולין.

באותו יום, בשיאו של הכיבוש הנאצי, בזמן שעשן הכבשנים הנוערים במחנות ההשמדה השחיר את שמי פולין, ומיהודי קרקוב נותרו אך מעטים, נערים יהודים התקיפו את אולם "ציגנריה", ששימש מועדון לקציני הגסטאפו, ועלה בידם להרוג ולפצוע רבים. הם ידעו שאין בכוחם לעצור את מכונת ההשמדה, אך הצליחו להעיר את החיה הנאצית מרבעה, לחולל מהומת אלוהים בעיר, ולרשום בהיסטוריה שהנוער בקרקוב התנגד ונלחם.

בית הקפה "ציגנריה" היה רק אחד מיעדים רבים של פשיטה רבת היקף ונועזת, שהתבצעה באותו ערב בכל החלק ה"ארי" של העיר. לקחו בה חלק חברים מכל תנועות הנוער החלוציות בקרקוב. מכיוון שההתקפה על "ציגנריה" הייתה המוצלחת ביותר, הפשיטה כולה, שהיוותה את שיאן של פעולות המרי והנקם של תנועות המחתרת בקרקוב, מכונה פעולת "ציגנריה". למרות שהיו פעולות קודמות, פעולת "ציגנריה" רשמה תקדים בהיקפה, במורכבותה, ביעדיה ובעובדה שהתבצעה מחוץ לחומות הגטו. בכך הקדימה המחתרת היהודית בקרקוב את חבריה בגטאות אחרים, ובכך ייחודה.

בחזית הבניין הציבו שלטונות פולין לוח זיכרון. תוכנו שונה פעמיים. רק בגרסתו האחרונה הוזכר חלקם של הלוחמים היהודים. בכתובת נאמר: "בלילה שבין 24 ל-25 בדצמבר 1942 תקפו חיילים של גווארדיה לודובה וארגון הלוחמים היהודים את אולם ה"ציגנריה" שהיה מלא גרמנים וגרמו אבדות כבדות לכובש".

התאריך והעובדות אינם נכונים. הפעולה בוצעה ב-22 בדצמבר 1942, והיא תוכננה, אורגנה ובוצעה ע"י יהודים בלבד!

אהרון (דולק) ליבסקינד, ממנהיגי "החלוץ הלוחם", אמר ערב הפעולה לחניכיו: "נלחם בשביל שלוש שורות בהיסטוריה, ובלבד שלא ייאמר שהנוער שלנו הלך כצאן לטבח". חוברת זו שוטחת, למענם ולמען הדורות הבאים, את ההיסטוריה של שלוש השורות.

קרקוב היהודית בתפארתה ובחורבנה

קרקוב, בירתם העתיקה של מלכי פולין, ידועה כמרכז יהודי רוחני מאז ימי הביניים. היא הייתה מהראשונות והסמכותיות שבקהילות יהדות פולין, ובמשך 700 שנות קיומה רשמה פרקים חשובים בחיי הרוח, התרבות והיצירה היהודיים. פרק הגבורה של תנועות המרי בקרקוב הוא הפרק האחרון ושירת הברבור של חייה.

ערב המלחמה חיו בקרקוב כ-60,000 יהודים. מִפְּחַד הכיבוש התקבצו אליה עוד כ-20,000. בסוף המלחמה חזרו לקרקוב רק 6,000 יהודים. כיום חיים בה כמה מאות יהודים בלבד. שלא כבמקומות אחרים, בניינה ובתי הכנסת המפורסמים שלה עדיין עומדים על תלם, אך הם נטולי נשמה, מצבות אילמות לעבר מפואר.

"העיירה בוערת"

6 בספטמבר 1939: קרקוב נכבשת על ידי הצבא הגרמני, והנס פרנק, המושל הכללי של שטח הכיבוש הפולני, המוגדר כגנרל-גוברנמאן, קובע את קרקוב כבירתו ומטיל מיד שורת גזרות על היהודים.

18 במאי 1940: במגמה "לנקות את העיר מיהודיה", ניתנת ליהודים "הזדמנות לעזוב את העיר מרצונם החופשי". עד מארס 1941 כ-43,000 איש מגורשים מקרקוב והופכים לפליטים.

20 במארס 1941: הקמת גטו קרקוב. כ-20,000 יהודים מרוכזים בשטח מצומצם, הכולל רחובות אחדים בפרבר פודגוז'ה בגדה השמאלית של נהר הויסלה. כל היתר הוכרחו לעזוב את העיר.

יוני 1942: הגטו עובר לסמכותו הבלעדית של מפקד המשטרה הגרמנית וה-ס.ס. בכך מוצאים היהודים מחסות החוק והמשפט, ונסללת הדרך להשמדתם הכללית במסגרת "הפתרון הסופי".

8.6.1942-28.5.1942: "אקציית יוני". 6,000 יהודים נשלחים בקרונות חתומים למחנה המוות בבלז'ץ. כ-300 נורים במקום. הקורבנות הראשונים הם זקנים, נשים וטף. מאות נרצחים בדרכם למחנה המוות, ביניהם המשורר היידי מרדכי גבירטיג, ששירו "ס' ברענט" (שרפה) הפך להמנון הלוחמים היהודים בגטאות וביערות.

28 באוקטובר 1942: "אקציית אוקטובר". 7,000 יהודים נוספים נשלחים למחנה ההשמדה בבלז'ץ ולאשוויץ. עוד כ-600 נורים במקום. בגטו נותרים 6,000 נפש בלבד.

6 בדצמבר 1942: הגטו מחולק לשניים – גטו א' לכשירים לעבודה וגטו ב' לבלתי כשירים.

13 למארס 1943: כ-2,000 מתושבי גטו א' מועברים לפלאשוב, מחנה עבודה שהוקם על בית קברות יהודי בדרום העיר. בינואר 1944 הפך מחנה פלאשוב למחנה ריכוז, ורוב תושביו הושמדו.

14 במארס 1943: חיסול הגטו. כ-2,300 תושבי גטו ב' מועברים למחנה אושוויץ-בירקנאו. עוד כ-700 נורים במקום.

מתנועות נוער לארגון מחתרתי לוחם

שומרים על הגחלת

לפני המלחמה פעלו בקרקוב מספר תנועות נוער: "עקיבא", "השומר הדתי", "עקיבא ב'", או "הסתדרות הנוער החלוצי", "דרור", "השומר הצעיר" ו"הצופה". למעט תנועת "השומר הצעיר", כולן היו ציוניות ובעלות זהות פוליטית. רובן הכשירו את חבריהן לקראת עלייה לארץ ישראל כיעד להגשמה.

בזמן הכיבוש חלק מהמנהיגות הוותיקה כבר נמצאה בארץ ישראל, והשאר, עקב הגזירות, דממו או עזבו את העיר. למרות זאת, הגחלת הרעיונית לא כבתה וצמחה מנהיגות חדשה שפעלה באופן עצמאי. גדולתם נבעה מיכולתם לנתח את המצב, להעריך את כוונות האויב, להקים ארגון יעיל המורכב מצעירים הנכונים לביצוע כל משימה שתוטל עליהם, להפיח רוח מסירות ונכונות להקרבה ולקבוע, בהתאם לתנאי המקום וליכולת הביצוע, את דרכי ההתנגדות למזימות ההשמדה.

בקרקוב פעלו שני ארגוני מחתרת לוחמת: "החלוץ הלוחם" בהנהגתו של אהרון (דולק) ליבסקינד מתנועת "עקיבא", ו"הקבוצה היהודית הלוחמת מהגטו" שכינויה "איסקרא" (ניצוץ), בהנהגת צבי (השיק) באומינגר מ"השומר הצעיר". פעולות ההתנגדות התרכזו בחמישה מישורים: סיוע ועזרה הדדית, פעילות חינוכית-רעיונית, השגת מידע והפצתו, פעולות הצלה ולחימה. בהיות "עקיבא" של "הציונות הכללית" תנועת הנוער הגדולה והדומיננטית ביותר שפעלה בקרקוב ערב המלחמה, והיחידה שמרכזתה היה בקרקוב, הטביעה חותמה על פעולות ההתנגדות ואופיו של המאבק המזויץ.

זרעים של מרד בתנועת "עקיבא"

את מושכות ההנהגה בזמן הכיבוש נטל אהרון (דולק) ליבסקינד, שבזכות אישיותו הכריזמטית הפך למנהיג הבלתי מוכתר של התנועה. בהיותו בן למשפחה שומרת מסורת, היו טבועות בו גאוה ותודעה יהודית שורשית

עמוקה. יחד עמו היו בהנהגה בני הזוג טובה (גוסטה) "יוסטינה" דוידזון ושמשון (שימק) דרנגר. בימים הראשונים של הכיבוש שררה בתנועה אנדרלמוסיה כללית, וטרם התגבש קו פעולה. גוסטה דוידזון ושימק דרנגר הושמו במחנה ריכוז ודולק ליבסקינד ירד למחתרת. רק בדצמבר 1939, עם שחרורם תמורת שוחד, התחדשה הפעילות התנועתית במחתרת, והחלו להיווצר דפוסים מעשיים של פעילות בתנאי כיבוש.

רגישותה של תנועת "עקיבא" לגבי הסכנות הצפוונות באנטישמיות הנאצית הקדימה את האחרים. יואל דרייבלט, מנהיגה הרוחני של התנועה, התריע כבר בספטמבר 1933 על הסכנה לקיום הפיזי של היהודים. על אף המודעות האינטואיטיבית לסכנת ההשמדה והרצון להקנותה לחברים, השתדלה הנהגת "עקיבא", בתקופה הראשונה לכיבוש, להנחיל לחניכיה ידע מעמיק בתחום מורשת התרבות וההיסטוריה של עם ישראל, והכשירה אותם לקראת הגשמה חלוצית בארץ ישראל. ואכן, האווירה בחווה להכשרה חקלאית שהקימו בגיבלטוב, לפני קום הגטו, ובקופאליני¹ בתקופת הגטו, היא אווירת נוער חלוצי, כאילו לא מתרחש דבר סביבם, ואולי על אף המתרחש!

אולם בקרב הנהגת התנועה, היושבת בקופאליני, הלך ונרקם בחדרי חדרים רעיון המרד. החשאיות שננטקה בשלבים הראשונים נבעה מהקושי באימוץ מיתוס הכוח שכל כך נגד את כל מה שהאמינו בו. גוסטה דוידזון, המכונה יוסטינה, מספרת ביומנה ששרד כי "מנהיגי התנועה לא חונכו ולא חינוכו מעולם לפעול במחתרת ולאחוז בנשק... בנסיבות החיים הקשות ביותר ידעו לשמש לחניכיהם מופת של מסירות נפש ורוח לוחמת, אבל תמיד היה במנהיגותם יסוד רוחני... מפעל הממשי ביותר היה לגביהם ההגשמה והבניה. ומאחר וקצינים לא היו מעולם, לא ראו עצמם בני סמכא להוליך את הנוער שלהם לקרבות בנשק". אך היו גם היסוסים לגבי הזכות לשלב בפעילות כזו את הצעירים. ספקות מסוג זה ביטא המחנך לוטק רוטבלט: "אינני יודע אם יש לנו הזכות לסחוב אחרינו את הנערים האלה. הם הרי ילדים. אולי ישחק מזלם ויישארו בחיים".

בינתיים הלכו והצטברו עדויות על הזוועות המרחשות ברחבי פולין וגברה התחושה שהזמן דוחק ויש לעשות מעשה. גולה מירה, פעילת המפלגה הקומוניסטית, ששימשה גורם מדרבן בהתגבשות רעיון המאבק המזוין בתנועת "עקיבא", סיפרה על הובלת המוני יהודים לטבח באכזריות שטנית. גם מאניק אייזנשטיין, חבר "עקיבא ב", שהצליח לברוח מהמשלוח בבלז'ץ, דיווח כי אין זה מחנה עבודה כפי שסברו, אלא מחנה השמדה. רבקה קופר-ליבסקינד מתארת בעדותה את הלם הגילוי: "אני זוכרת איך ישבנו המומים ואיך שימק דרנגר התפרץ בתביעה לגשת לפעולה מיידית. הדעה הכללית הייתה כי יש להכין התנגדות. יהודים מבוגרים סירבו להאמין לידיעות ההשמדה. אנחנו היינו היחידים והראשונים אשר תפסנו שכאן מתחיל רצח עם מתוכנן ויש להתארגן על מנת להתנגד לו".

אקציית יוני הנוראה, בה שולחו 6,000 מיהודי גטו קרקוב למחנה ההשמדה בבלז'ץ, ומאות נרצחו במקום, סיימה את ההתחבטויות והאיצה את נקודת ההכרעה. הנהגת "עקיבא" שיתפה את החניכים, וארגנה קבוצה בת 10 חברים שעסקה בשעות הלילה בהכנת ביולטינים, דפים שקראו להתעוררות והכנה לקראת צעדים המתחייבים מכך, ובמשלוחם ליעדים שונים. בו זמנית החלו להתאמן בנשק.

דולק ליבסקינד החל מגלגל רעיון להקמת ארגון לוחם שיכלול את כל התנועות החלוציות ופתח במגעים עם מנהיגיהם. ב-20 באוגוסט 1942 הוקם בחשאי, בחוות קופאליני, "הארגון הלוחם של הנוער היהודי החלוצי" או בקיצור "החלוץ הלוחם". על חבריו נמנו חברי "עקיבא", "דרור-פרייהייט", "השומר הדתי", "הסתדרות הנוער החלוצי" (עקיבא ב), "הנוער הציוני", "חוג הסופרים היהודים הצעירים"² וחברים בודדים מקרב "השומר הצעיר" שתנועתם העדיפה לפעול בנפרד.

משמעות הדבר שמעתה תנועות הנוער נוטשות את התקווה להגשמה בארץ ישראל והופכות למחתרת לוחמת. "הרי לך פרדוכס מופלג", אומרת יוסטינה, "הם – הצעירים החזקים שבכוחם לשנות עולמות, אשר זה שנים היו מקימים יום-יום היכל אמונה ביושר האדם – חייבים עתה להכתיר את חייהם בשפיכות דמים". הייתה זו תפנית מהפכנית בכל תפיסת עולמם, אך הם קיבלוה ללא פקפוק כהכרח היסטורי.

מטעמי בטיחות פירקו את החווה החקלאית בקופאליני, שהייתה נקודת אור בחייהם, ועברו לפעול מהגטו. החברים חסרי הבית התמקמו ברחוב יוזפינסקה 13, בדירת הוריהם של שמעון (שימק) ורומק לוסטרטון שנספו באקציית יוני 1942. בדירה זו, שהחיים בה התנהלו כקומונה וכונתה "הקיבוץ העירוני", התרכזו עכשיו חיי התנועה. היא הייתה הכתובת שהגיעו אליה החברים שבאו מגטאות אחרים, שימשה תחליף למשפחה, מקום מפגש ומקור השראה לחוס ולכוח מוסרי. מהמקום הזה יצאו לפעולות השונות שבוצעו עד נובמבר 1942. המפקדה עצמה ישבה בסמיכות מקום, ברחוב לימנובסקי 9, בדירתם של רבקה ודולק ליבסקינד.

¹ הקמת החוות התאפשרה הודות לקשריו של ליבסקינד במרכז ז.ס.ס. – המוסד היהודי לעזרה עצמית. תכליתן להרחיק את החברים מתנאי העיר, ולנצל את הזמן להכשרה.

² לא היו תנועה חלוצית, ותפקידם היחיד היה לתעד את האירועים למען הדורות הבאים.

”החלוץ הלוחם” – מהלכה למעשה

”ברגע הנכון נופיע בגלוי, כנוער היהודי החלוצי”

הקמת ”החלוץ הלוחם” מלווה בהחלטות מהותיות: שמירת עצמאותו של הארגון, הסתרת הזהות היהודית, הקפדה על חשאיות מוחלטת ולפי שעה אין מפרסמים את שם הארגון.

ההחלטות מנומקות בפקודה מס' 2 שהתפרסמה בביטאון המחותרת ”החלוץ הלוחם”, באוגוסט 1942:

מתוך כורח פוליטי – אמנם בניגוד לדחף הפנימי – הננו מחליטים להעמיד פני לא יהודים, כדי לפתוח בפעולה מזוינת נגד השלטונות הגרמניים. מתוך התחשבות בעובדה, כי פעולתנו עלולה להחיש את חיסולם של היישובים היהודיים האחרונים, וכתוצאה מכך, להטיל עלינו – אולי לא בצדק – את האחריות למוותם של רבבות יהודים, מצאנו שצורת פעולה זו הכרחית לנו.

אין עובדה זו מפחיתה מתודעתנו הלאומית ואינה סותרת את גאוותנו כיהודים – היא מעידה רק על כך, שבמאבק עם האויב נאמץ לנו כל צורה טקטית הכרחית. זוהי מסקנה מעמדתנו הרעיונית הבלתי מתפשרת, המדריכה את מעשינו.

מאותם טעמים אין אנו מפרסמים לפי שעה את השם הרשמי של הארגון. ברגע הנכון נופיע בגלוי, כנוער היהודי החלוצי.

ראוי להדגיש באוזני יחידות הקרב את חשיבות החשאיות לפי שעה, ונקיטת אמצעים טכניים מתאימים וחיוניים.

בגיליון מס' 30 של ”החלוץ הלוחם”, המוקדש ליום השנה לייסוד הארגון, כותב דרנגר: ”היה זה לנו מבחן חמור, העלמת יהדותנו, שלמענה היינו מוכנים להקריב הכל, הייתה לנו חוויה קשה. הלוא ביקשנו להציל את כבודו של העם האובד”. גם יוסטינה מדגישה את הקושי: ”לאנשי מחתרת אחרים די היה להסתיר את הפעולה וכל הכרוך בה, ואילו הם חייבים היו ראשית כל להסתיר את עצמיותם, את מוצאם, את קלסתר פניהם, את אורח חייהם, את הלך רוחם ורעיונותיהם היקרים, אותם טיפחו שנים... האם יוכל מישהו, אי פעם להבין את חבורת ההוויזים האלה?...”

דרישת החשאיות המוחלטת הכתיבה ירידה למחתרת עמוקה וכפולה – בתוך הגטו מפני היהודים, ומחוץ לגטו מפני הפולנים והשלטונות הגרמניים. על מנת לא לעורר חשד, החברים נדרשו לא להתרועע זה עם זה. לדברי יהודה (פולדק) וסרמן-מימון דרישה זו נגדה את אופיים וחינוכם של האנשים ”שהיו כמשפחה גדולה ואיש לא הסתיר דבר מחברו”, מה גם שרבים מהם כבר איבדו את משפחותיהם והחברים והמפקדים היוו את התחליף היחיד.

כך, כשהם נאלצים להיפרד מערכיהם האידיאולוגיים ולהסתיר את זהותם היהודית, עוברים חברי ”החלוץ הלוחם” לשלב ההתארגנות המעשית. את תעצומות הנפש הם שואבים מחינוכם הציוני, גאוותם האנושית, נאמנותם לחבריהם, ומעל לכל שאיפתם להגן על כבוד עמם – לקום ולשים קץ להשלמה פסיבית עם תפקיד הקורבן, עם ההשפלה, עם הליכה אל המוות ללא מחאה כלשהי.

”ולא אירתע מכל מכשול ולו גם במחיר חי”

הארגון נבנה כפירמידה ממודרת, שבבסיסה קבוצות בנות חמישה אנשים. מפקד החמישייה מקשר עם הרשות הממונה עליו וכך הלאה, עד למפקדה הראשית שבקודקוד. לדברי יוסטינה, ”כל חמישייה הצטרכה להיות יחידה עצמאית, מספקת בעצמה את מלוא צרכיה. לכל קבוצה מפקד, מדריך, מקשר ואפסנאי משלה, וכן ציוד, תחמושת ומחסן מזון. לכל קבוצה תכנית פעולה משלה וגזרה משלה, בקיצור, כל קבוצה עולם בפני עצמו, סגור ומסוגר בחיי יום-יום ובפעולה. והחשוב ביותר: בני הקבוצה רשאים היו להכיר רק את חבריה ואת תוכניותיה שלה”.

המפקדה מנתה ארבעה חברים:

אהרון (דולק) ליבסקינד, ראש תנועת ”עקיבא”, המפקד בפועל ומתכנן הפעולות.

אברהם (לאבאן) לייבוץ מתנועת ”דרור”, גזבר, ובבוא היום קצין מבצעים.

שמשון (שימק) דרנגר מתנועת ”עקיבא”, מנהל ”המשרד הטכני” שעניינו הכנת תעודות מזויפות, ועורך הביטאון המחותרת ”החלוץ הלוחם”.

מלאכי (מאניק) אייזנשטיין מתנועת ”עקיבא ב”, הצעיר בחבריה, ללא תפקיד מוגדר.

לא כל אחד התקבל לארגון. בחירת החברים הייתה סלקטיבית והוקפד שיהיו בעלי רקע של פעילות מחתרטית קודמת. בהצטרפותם חויבו להישבע אמונים.

שבועת "החלוץ הלוחם":

הריני בא ומצטרף למאבקו ולשורותיו של הארגון היהודי הלוחם, ארגון הנוער החלוצי.

נשבע אני בכל היקר לי ומעל לכל בכבודו של היהודי הפולני הכורע ואובד, כי אלחם עד נשמתי האחרונה ובכל הדרכים והאמצעים שיעמדו לרשותי, נגד גרמניה הנאצית ובני בריתה, האיוב האכזר ביותר אשר קם נגד העם היהודי והאנושות כולה.

כלה ונחרצה עימי לנקום את דמם החף מעוון של מיליוני ילדים, אמהות, אבות וזקנים. בגאון ובגאווה ארים את נס החירות והרוח של העם היהודי ובדמי אסלול דרך לעתידו החופשי.

רצוני להילחם למען הצדק ולזכות לחיי חופש של כל העמים, שכס אחד עם כל השותפים למאבק זה.

נשבע אני כי אשרת נאמנה את עניינינו המשותף, אציית לכללי המשמעת, וטובת הכלל תעמוד תמיד מעל לשיקולי האישיים.

כאח יהיה לי כל מי שיעמוד יחד עמי במאבק נגד האיוב ואילו בוגד בדרכנו, אחד דינו מוות.

עד כלות כוחי אמשיך במאבקי ולא אירתע מכל מכשול ולו גם במחיר חיי.

מיתוס הקרבת החיים עורר גלי ביקורת בקהילה היהודית. רבים סירבו לקרוא את הכתובת על הקיר, למרות שכבר הייתה חקוקה בדס, או שהאמינו שהישועה תבוא מהכיוון הסובייטי. במכתב גלוי שפורסם בביטאון "החלוץ הלוחם" נאמר: "אתם קומץ מרדנים מבודדים... המוכנים למות בכבוד... יש בכך משום פוזה, המרשימה אולי דמיון נעורים רומנטי... מדוע מרחף על השקפתכם הפטליזם? מדוע אתם מדברים בלי הרף על המוות, כאילו כבר אין כל מוצא לבד מן הנפילה?". בתשובה לדברים כותב שימק דרנגר: "אין אנו סוגדים כלל וכלל לפטליזם של המוות. אם הניחו דברינו רושם כזה, הדבר מעיד על חוסר עוז לקבוע כי התוצאה של מאבק חמוש עלולה להיות לא רק חיים של חירות, אלא גם מוות של חירות... אפשר לקבל את פני המוות בכבוד ובשלווה, אם יש בו תכלית".

בראשית דרכו מנה הארגון כמאה נערים ונערות שלרובם עדיין לא מלאו עשרים שנה. מאה נערים ונערות שנגזל מהם באכזריות תום הנעורים, והתחמושת היחידה שהייתה להם היא צו ליבם. מאה נערים ונערות מול מכונה נאצית משומנת המשמידה באופן שיטתי את העם היהודי. וביתניים העולם שותק, "השמש זורחת, השיטה פורחת והשוחט – שוחט".

"בעיני רוחם ראו לפניהם תקופה חדשה"

הארגון נכנס עכשיו לשלב האופרטיבי, והחברים נשאבו אליו בכל מרצם. נקבעים ארבעה יעדים: רכישת נשק, השגת כספים, הרחבת תעשיית הניירות המזויפים ותגבור הכוח הלוחם בקרקוב על ידי חברים מבחוץ.

לצורך השגת היעדים הוקמה רשת קשר. הרשת כללה בעיקר בנות בעלות "מראה ארי" שהקל עליהן להיטמע בסביבה העוינת. יוסטינה מספרת כי "בכל קרן רחוב, בכל תחנה חשמלית ארבה הסכנה. פה מכה ישן, שם סחטן, כאן סוכן חרש, וכאן שוטר בעל עין בוחנת יותר מדי ושם שוב חיפוש אישי – בקיצור כל הדרך סוגה מכשולים". ואכן, אחדות מהן לא חזרו משליחותן. יוסטינה מציינת כי בהתחלה, מתוך דאגה לגורלן, הבחורים הסתייגו משיתופן של הבחורות, אך עד מהרה התברר שאומץ ליבן, תושייתן ומסירותן לא נפלו משל הבנים. הן שימשו כשליחות המפקדה לריכוזים השונים מחוץ לקרקוב, הביאו את דבר הארגון, סייעו בחידוש הקשר ותגבור הכוחות הלוחמים, העבירו אנשים לגטו, הוציאו כשלא ניתן להישאר בו, רכשו נשק, הכינו נקודות מסתור וארגנו בסיסי יציאה לפעילות מבצעית פרטיזנית. לבסיסים הייתה חשיבות עליונה מכיוון שלא הייתה להם משענת ציבורית עורפית אחרת.

האקדח הראשון נרכש על ידי הקשרית הנקה פישר, מאיכר פולני ברוזבדוב במחוז לבוב, שהביע נכונות לסייע לארגון. בפעם הראשונה מכה אקדח בודד, אך הבטיח שישגי נשק נוסף מאנשי הסביבה שהסתירו נשק בביתם. בנסיעתה השנייה נתפסה ונאסרה, אך הצליחה להשתחרר בכוחות עצמה.

את כמות הנשק הגדולה ביותר הביאה הקשרית הלה שיפר, שנשלחה מוורשה לעזרת הארגון. 9,000 זלוטי שולמו עבור שני קילוגרם אבקת חומר נפץ וחמישה אקדחים על מחסניותיהם וכדוריהם, שסופקו על ידי

איש פ.פ.ר.³ בוורשה. הלה שיפר מתארת בזיכרונותיה את חוויות הדרך והתלהבות החברים בהגיעה: "את האקדחים קשרתי מתחת לבגדי, על חגורת הבטון, ואת חומר הנפץ שמתתי בתיק הנסיעות שלי, מכוסה בפריטי לבוש ובביסה מלוכלכת. למרות פחדי וכאב הבטן שקיבלתי מרוב פחד, עברה הדרך בשלום, ללא כל חיפוש. קשה לתאר את השמחה בה פגשו אותי דולק ושימק, כאשר חזרתי לקרקוב עם מטעני היקר. הבחורים ליטפו את האקדחים וספרו את הכדורים. מרוב התרגשות לא יכלו לגמור את ספירתם. בעיני רוחם ראו לפנייהם תקופה חדשה. הם ידעו כי לא ינצחו את הרוצחים הגרמנים, וגם לא יגיעו לנקמה מספקת, אולם הייתה זאת התחלה". בתום משימתה היא הושבעה והפכה לחברה מן המניין של "החלוץ הלוחס".

גם הקשרית רייזה קלינברג⁴ נשלחה למשימה דומה: "באחד הימים מודיעים לי שכל משפחתי נתפסה ונשלחה ברכבת להשמדה. אז כבר אמרו את המילה 'השמדה', לא חיפשו מילה יותר עדינה. ישבתי שבורה כולי. אחרי כשעה נכנס לאבאן וקורא לי החוצה. ולאבאן ידע שאני מבינה מה קרה לכל המשפחה. היו אבא, אימא, אח ואחות. והוא אומר לי 'יש לי בשבילך פעולה'. הוא לא אומר לי 'אני משתתף בצערך', ככה לא דיברנו אז". רייזה מפנימה את כאבה האישי, וללא כל מחאה, יוצאת לרכוש אקדת, שבסופו של דבר התגלה כחלוד.

רכישת הנשק התגלתה כמשימה לא קלה, וההתלהבות הראשונית התחלפה בהתפכחות כואבת. מחוסר ברירה החלו יוצאים בלילות, בזוגות או בשלישיות, אל מחוץ לגטו, מתנפלים על חיילים גרמניים שהלכו לבדם ולוקחים את נשקם. החלה גם תעשיית ייצור פצצות תוצרת בית, אותן הרכיב פרופ' ישעיהו דרייבלט, שהיה מורה לפיסיקה וכימיה בגימנסיה העברית.

התוכניות האופרטיביות בשטח לא יכלו להתממש ללא ניידות חופשית. היה צורך בתעודות מתאימות שיאפשרו לנושאי התפקידים למלא את משימתם. לשם כך הוקם "המשרד הטכני" עליו היה מופקד שימק דרגנר, שהתמחה בהכנת תעודות מזויפות. עוזרו היה יהודה (אידק) טננבוים, שעבד בבית דפוס של הגסטאפו וסיפק טפסים, חותמות וכדומה. התעודות המזויפות שימשו את צורכי הארגון, אך גם נמכרו ליהודים שנוקדו להן והיוו מקור הכנסה. מקור כספי נוסף היו ה"אקסים" – הפקעת כסף בכוח מיהודים עשירים.

כאשר עלה "החלוץ הלוחס" על נתיב מימוש תוכניותיו המעשיות, התחדשו המגעים בין גולה מירה שהייתה מקושרת עם פ.פ.ר. המטרה העיקרית בשיחות הייתה רכישת נשק וקבלת סיוע לוגיסטי בלחימה ביער. שלא כמו בשיחות שהתקיימו בתחילת התגבשות רעיון הלחימה, הפעם פגשה גולה צוות מגובש, בוטח בעצמו ונחוש להתחיל בפעולה מיידית.

מחיר התמימות ביער

כשהחליטו על מאבק מזוין התכוונו לנהלו ביער. במחצית השנייה של שנת 1942 הופיעו ביערות, בסביבות קרקוב וקייילצה, קבוצות של צעירים, חלקם יהודים שנמלטו מהגטאות, וחלקם פולנים שניסו להתארגן לפעילות פרטיזנית אך לא החזיקו מעמד. אולם באותו זמן, כדברי יוסטינה, "סבורים היו שפועלת ביער חבורת פרטיזנים מאורגנת ודי להם אם יבואו אליה מוכנים ומזוינים, נכונים לסור למשמעת ולפעולה". זאת התחושה שליוותה את החמישייה הראשונה שיצאה ליער באזור ז'שוב ב-20 בספטמבר 1942. החמישייה כללה את המפקד ראש החוליה – שמואל (מילק) גוטליב, ברוך (בנק) וקסנר, אדווין וייס, שמואל (אדאש), סאלו) קאנאל וזיגמונט מאהלר. יש המוסיפים גם את פישל טיגר, כולם חברי "עקיבא". את מורי הדרך הייתה אמורה לספק ה-פ.פ.ר.

"אנשינו בערה בהם אש התלהבות", מתארת יוסטינה, "משהו מעין התרגשות קדושה מנעה אותם מלשים לב אל כל שמסביבם. הגיגיהם היו נתונים אך ורק לפעולה העתידה לבוא. מחיר יתחילו חייהם החדשים והנפלאים. הם היו ראשונים. כסוללים דרך למחנה כולו חשו את עצמם".

כמתוכנן מראש הגיעה החמישייה, בעזרת מורה דרך מטעם ה-פ.פ.ר, אל מקום המפגש בפאתי היער. מורה דרך נוסף, שאמור היה להביאם לבסיס פרטיזנים, הובילם לעומק היער ושם, לאחר שתעה בדרכו והולכים סחור-סחור, הסתלק ונטש. רק לאחר מספר ימי סכנות ותלאות, הצליחה החמישייה להיחלץ בעור שיניה מהיער. לטענותיהם של ליבסקינד ודרנגר כי השטח לא הוכן דיו, השיבו אנשי ה-פ.פ.ר: "אתם היהודים, הן בלאו הכי מיועדים למות, אז מה זה מעלה או מוריד מתי תיהרגו?". בדיעבד התברר, כי בשלב זה הם עדיין לא היו מאורגנים לפעילות, ולמעשה ניצלו את רצונה של המחותרת היהודית לפעול.

הכישלון היה מכאיב, אך הלקח נלמד והקשר המאכזב עם פ.פ.ר. נותק. מעתה לא יסמכו על אחרים ויפעלו בכוחות עצמם. הקבוצה תוגברה בעוד שני חברים: חיים (הארי) שטרנליכט, חבר "עקיבא ב" ויהודה (איגנאש) שמרלוביץ, חבר "דרור". במשך ימים ארוכים למדו את השטח והכינו תשתית שכללה נקודות יציאה ודירות מסתור. אך גם ניסיון זה נכשל. ברוך וקסנר ויהודה שמרלוביץ קיפחו את חייהם בהתנגשות

³ המפלגה הקומוניסטית הפולנית.
⁴ היום שושנה כהן.

עם זיאנדארמים גרמנים, שהוזעקו על ידי מלשינים בני המקום. עקבותיהם של אדווין וייס, מילק גוטליב והארי שטרנליכט אבדו, מבלי שנודע גורלם. חברי ההנהגה הבינו שהיער אינו כר פעולה נוח עבורם והחלו לשקול אופציות אחרות.

”הקבוצה היהודית הלוחמת מהגטו” – איסקרא”

בשם הנקמה

במקביל ל”החלוץ הלוחם” התארגנה ופעלה בקרקוב ”הקבוצה היהודית הלוחמת מהגטו” בפיקודו של צבי (הישק) באומינגר, איש ”השומר הצעיר”. לאחר פעולת ”ציגנריה” כוננה הקבוצה, על ידי הפולנים, בשם ”איסקרא” (הניצוץ).

בפרוץ המלחמה הגיע באומינגר למזרח פולין, קיבל אזרחות סובייטית והתנדב לצבא האדום. במלחמת גרמניה-ברית המועצות נפל בשבי הגרמני, והצליח להשתחרר בתור אוקראיני. בהיותו בשבי נכח כיצד הגרמנים הפרידו את היהודים משאר חיילי הצבא האדום ורצחו אותם במקום. מוצף רגשות נקם הוא חוזר לקרקוב ומגבש רעיון להקים קבוצה שתנהל מאבק מזוין בגרמנים. הארגון הוקם במאי 1942, והיה למעשה הארגון היהודי המחתרתי הראשון הלוחם שקם בקרקוב, במטרה בלעדית להילחם בגרמנים, כדי לקום על אשר עוללו לבני משפחותיהם ועמם.

אל דגל הנקם שהניף באומינגר התקבצו אנשים שחשו כמוהו. כך נוצרה קבוצה מעורבת שלמרות שהיה בה גרעין של ”השומר הצעיר”, שהצטרף בהמשך, כללה חברים בעלי שיוכים פוליטיים שונים. בראיון שנתן לברוך יחיאלי, מסביר שלום (פריצק) גלוברמן-טיברגר: ”קירבנו אלינו אנשים בודדים, שחיפשו דרך להשתלב בלחימה פעילה וביקשו נקם. את אנשי הקבוצה הנחו הרצון והחתיירה לפעול מהר ככל האפשר בטרם ישלימו הגרמנים את זממם. פעלו אצלנו יצרי הנקמה וההרס בכל מה שקשור היה בגרמנים”. גם שלמה (סלק) שיין, חברו הקרוב של באומינגר, מדגיש כי ”לא הבחין אצל הישק וחבריו מתנועת ’השומר הצעיר’, מוטיבציות אידיאולוגיות פוליטיות בשיקולים העקרוניים והטקטיים בכל ימות הפעילות המחתרית, מלבד רצון הלחימה והנקם”.

”איכשהו התגבשו כמה חמישיות”

התקופה הראשונה נועדה להתארגנות. בדומה ל”החלוץ הלוחם”, בנתה עצמה קבוצת ”איסקרא” כארגון מחתרת ממודר על כל מאפייניו, ושקדה על הכנת תשתית שתאפשר יציאה לפעולות. היעדים הראשונים כללו הכנת תעודות מזויפות, הכנת מקומות מסתור מחוץ לגטו, יצירת קשר עם גורמים מחתרתיים מחוץ לגטו שניתן להיעזר בהם, רכישת נשק והשגת כספים לרכישתו ולכלכלת החברים שנאלצו להפסיק עבודתם, וכמובן – אימון החברים בשימוש בנשק.

מאמצים מיוחדים הושקעו ביצירת תנאים נוחים ליציאה וכניסה לגטו, מבלי להיות תלויים בגורמי חוץ. ”במקרה הצורך יצאנו ברשיונות מיוחדים, מזויפים כמובן”, מספר סלק שיין, ”כמה מאתנו יצאו כפולנים, אשר נכנסו בירשיון מיוחד, אולם הרוב יצאו דרך פרצה בגדר או דרך מרתף, שהמפתח אליו היה בידינו ואשר חלונו פנה אל מחוץ לגטו”. ”איכשהו התגבשו כמה חמישיות”, אומר שיין, ומעיד כי השיטה הייתה שמי שגייס ארבעה חברים היה לראש החמישייה. ההנחה הייתה שתהא זו יחידה שאנשיה מכירים זה את זה ושוררים יחסי חברות ביניהם. נוצר מצב בו חברי חמישייה אחת כמעט ואינם מכירים כלל את חברי החמישיות האחרות. המאחד את כולם היה ”היותם יהודים גאים שכל מעיינם ללחום בנאצים. למטרה זו היו מוכנים ללכת עם כל אחד”. בשלב הראשון הם מנו כ-25 חברים. במשך הזמן התרחבו השורות.

כל הפעולות הללו נותבו על ידי מפקדה שלחבריה היו תפקידים מוגדרים: צבי (הישק) באומינגר, ראש המטה וה”מוח” של הארגון, אחראי על אימון החברים, הכנת תכניות, קיום פגישות עם ה-פ.פ. וניהול ישיבות המטה.

שלמה (סלק) שיין, ממונה על השגת כספים, אפסנאות וניירות מזויפים.
גולה מירה, מופקדת על הקשר עם ה-פ.פ. וממונה על חיבור החוזרים והכרוזים.
ליבק הפנר, קשר המפקדה.
אדק ליפשיץ, ללא תפקיד מוגדר.

מהות הקשר של ”איסקרא” עם ה-פ.פ. שנוי במחלוקת. דר' יעל פלד, שחקרה את הנושא, סבורה כי בראשית דרכם פעלו כגוף עצמאי שנעזר בלבד ב-פ.פ., אך מאוחר יותר ויתרו על עצמאותם ופעלו כיחידה יהודית במסגרת פ.פ., תחת פיקוד ה-ג.ל. (ה”גווארדיה לודובה”).⁵ קשר זה העניק לקבוצת באומינגר תמיכה חומרית ומוסרית רצופה, והחשוב מכל – מתן מסתור לאנשיה לאחר ביצוע המשימות. אך התלות גבתה מחיר, ובשלב שהפעילות הפכה לדינאמית, והגרמנים החלו לנקוט פעולות עונשין נגד האוכלוסייה

⁵ חיל העם – הזרוע הצבאית של פ.פ., שהוקמה בתחילת שנת 1942.

הפולנית, הגיעה הוראה ממפקדת פ.פ.ר. לחדול מפעולות, אחרת יופסקו בכוח. סלק שיין מתאר את תגובתו של באומינגר: "השיק התהלך כמה ימים כארי בסוגר בהרגשת חוסר אונים. לילות ישב עם גולה מירה מן ה-פ.פ.ר. כדי לשכנע אותה שאי אפשר לחדול עכשיו". בלית ברירה, רוכזה פעילותם לתקופה מסוימת בתוך הגטו, וכוננה בעיקר כנגד מלשינים.

שדה המערכה עובר לקרקוב ה"ארי"

מחליטים להיכנס לגוב ה"ארי"

בעקבות הכישלונות ביער מקיימת הנהגת "החלוץ הלוחם" הערכת מצב חדשה, ומגיעה למסקנה כי אין צורך לחפש אובייקטים מרוחקים בעוד הם נמצאים בעיר הבירה. פעילות כזאת אינה מחייבת מנגנון מורכב כפי שנדרש ביער. כל פעולה, אף הפעוטה ביותר, תצליח לעורר הדים, ולפי ניסוחה של יוסיטינה – "לחבל במנועים הראשיים של מכונת השלטון ולזעזע את ביטחונם העצמי ויהירותם". הפור נפל. "החלוץ הלוחם" מחליט להעביר את שדה המערכה לקרקוב ה"ארי".

בא"ל (Z.O.B)⁶ – ארגון יהודי לוחם שהוקם בוורשה ב-28 ביולי 1942, כארגון גג לכל קבוצות המחותרת היהודיות בפולין, לא אהבו את הקונספציה הזאת. טענתם הייתה שבכך נשכח העיקר והוא – הגטו. אולם, שלא כבמקומות אחרים, התנאים בגטו קרקוב לא אפשרו לוחמה. תאדאוש פאנקיוויץ', הרוקח הפולני מגטו קרקוב ואיש חסר פניות, שבודאי לא ידע על חילוקי הדעות עם א"ל, כתב בספרו: "המבנה של גטו קרקוב היה שונה מזה של גטו וורשה. למשל, כאן אי אפשר היה כלל להיערך להגנה בקנה מידה רחב. כמה רחובות צפופים זה אל זה, שלאורכם נעו משמרות גרמנים, כשהגטו מונח לפנייהם כעל כף היד. לא היו כאן תנאים לפעולת מחתרת בקנה מידה גדול או לפעילות מאורגנת בנשק".

יתר על כן, בכל גטו בו תוכנן מרד הוא תוכנן לשעת אקציית החיסול. אולם בגטו קרקוב לא היה עורך מסייע, שנחוץ ללוחמה בתוכו. 6,000 תושבי גטו א' שהיו "כשירים לעבודה" היו בשלבי העברה הדרגתית למחנה פלאשוב, והאמינו שיעודו כמחנה עבודה מבטיח את הישארותם בחיים, ושחיסול הגטו אינו חיסולם הפיזי של יושביו. יתרת האוכלוסייה, תושבי גטו ב', הייתה מורכבת מזקנים, אימהות וילדים. רובם חולים ומזי רעב. לארגון "החלוץ הלוחם" לא הייתה למעשה ברירה. השטח ה"ארי" היה האופציה היחידה.

עתה היה ברור כי הגטו לא יוכל להישאר בסיס היציאה והחזרה הבלעדי. יש ליצור נקודות מפלט מחוץ לעיר. הוחלט להשאיר עמדה אחת בגטו, ב"קיבוץ העירוני" ברחוב יוזפינסקה 13, ושנייה מחוצה לו, בדירתו של אלכסנדר (אלק) גולדברג ברחוב ויילופולה 26. בכל הערים הגדולות שלאורך קו מסילת הברזל קרקוב-לבוב, קרקוב-וורשה, אורגנו נקודות משען. קרקוב גופה הוקפה רשת דירות בערי השדה. המפקדה הועברה מטעמי בטיחות אל מחוץ לגטו, לרחוב ז'ולאבסקי 5, בלב אזור "ארי" מיושב בגרמנים.

מהכוח אל הפועל

ארגון "איסקרא", מיום הקמתו, הגדיר את השטח ה"ארי" כשדה המערכה שלו. עתה, בעקבות החלטת "החלוץ הלוחם", הופך השטח ה"ארי" לשדה מערכה עבור שתי הקבוצות. אובייקטים לחבלה לא חסרו. חייילים גרמנים חמושים שהסתובבו בגפם היוו יעד מבוקש לחיסול ואמצעי להשגת נשק. חברי שתי הקבוצות נהגו להתנפל עליהם בצל החשיכה ולהיטמע מיד בקהל.

בחודש ספטמבר 1942 ביצעו חברי "החלוץ הלוחם" את פעולתם הרצינית הראשונה – פירוק המסילה בקו קרקוב-בוחניה, שגרם לירידת הרכבת מהפסים והסב, לגרמנים נזקים כבדים. באותו חודש פרצו חברי ארגונו של באומינגר למפעל "אופטימה", מפעל קונפקציה לייצור מדים בבעלות גרמנית, שמאז 20 ביוני כבר נמצא מחוץ לשטח הגטו שצומצם, והחרימו את תכולתו. פריצה דומה בוצעה במחסני הרכבת שברחוב ורוצלאבסקה בקרקוב. כמו כן הותקף טייס גרמני בשטח בלוניה, ונהרגו שני אנשי גסטאפו במסבאה שברחוב גולמביה 4. בפעולה בבלוניה השתתפו ליבסקינד, לאבאן ואווה יולס. פעולה נוספת, שמיוחסת לחודש ספטמבר ועוררה הדים נרחבים, היא חיסולו של אדמס, איש אמונם של הגרמנים שהיה מנהל במפעל "גראניט", וידוע ביחסו האכזרי ליהודים שהעסיק במפעל.

בחודש אוקטובר 1942, ארבעה מחברי ארגון "איסקרא": שלום (פריצק) טיברגר, דושק הרץ, הנק שפרבר והנריק וורצל, פשטו על מוסך במחנה צבאי ברובע ג'וז'ק. בעזרת פצצות שייצר פרופ' ישעיהו דרייבלט, שעבד עבור שני הארגונים, הצליחו לשרוף שני צריפים על כל הציוד שבהם. לשם ביצוע המשימה נחפרה מנהרה תת-קרקעית. הארבעה הספיקו לעזוב את המקום לפני שעלה באש.

⁶ Zydowska Organizacja Bojowa.

בנובמבר 1942 פשטו חברי "איסקרא", בפיקודו של הלברייך, על מוסך נוסף והשמידו שלוש מכוניות וחביות דלק שהיו בו. בפעולה אחרת, שהתבצעה באותו זמן, בהשתתפותם של ליבסקינד, יהודה (אידיק) ליבר ונתן ויסמן, נהרג קצין גסטאפו גבוה. לדברי יוסטינה הייתה זו נקודת מפנה: "פעולה זו הגדישה את הסאה בעיני הגרמנים. העיר הייתה כמרקחה. עתה ראו השלטונות בחוש כי כוח המחתרת גובר והולך. המרי לובש צורת מלחמה ויש לדכא אותו באיבו. נוסף לפחד, גדולה הייתה הבושה כי יש מישהו המעז לגלות התנגדות".

"הקיבוץ העירוני" ברחוב יוזפינסקה 13, ששימש לחברי "החלוץ הלוחם" עמדת גיחה לכל הפעולות, התמלא בתקווה מחודשת. יוסטינה מתארת ביומנה את האווירה ששררה באותו זמן: "בימים אלה זכו לשעות מופלאות. העבודה התקדמה במלוא הקצב, ולכל אחד כבר הייתה משימה מוגדרת וברורה, שהיה נתון בה ראשו ורובו מן הבוקר עד שעה מאוחרת בערב... יגע מעמל היום, מיהר כל אחד עם ערב הביתה ובלב הולם היה דורך על הסף... מניין שאבו נפשות מדוכאות אלו שפעה כזאת של רגשות שמחה? מי יודע? אולי איזה רגש מוקדם וטרגי לחש להם, כי עם עזיבת הבית הזה, עוזבים הם את קן המשפחה האחרון בחייהם?"

"הסעודה האחרונה"

תחושות הבטן עליהן דיברה יוסטינה אכן התממשו. הדי הפעולות הגיעו לגטו, "בכל הרובע נישא שמש על כל לשון... בד בבד הגיעו שמותיים גם לאוזניהם של אנשים לא רצויים". בסוף חודש נובמבר, בעקבות הריגת הקצין הגרמני, הוצאו 20 בני ערובה מהגטו וכנראה ש"מישהו הצביע על הקבוצה ביוזפינסקה 13". הוחלט לעזוב את הגטו למחרת היום, ולרדת למחתרת עמוקה. אך משטרת הסדר היהודית הקדימה אותם ביום אחד ואסרה את רבקה ליבסקינד כבת ערובה. דולק התגלה בדירת הוריו והסכים למעצרו בתנאי לשחרור אישתי. אך משהתברר לו כי רבקה לא שוחררה, שלף את אקדחו ונמלט לדירתו של אלק גולדברג ברחוב ויילופולה. באותו לילה נאסר גם מאניק אייזנשטיין, והנהגת "החלוץ הלוחם", שכבר קודם הבינה שהגטו הפך למקום מסוכן עבורם, החליטה לפרק את הבסיס ביוזפינסקה 13 ולצאת מהגטו.

על פירוק "הקיבוץ העירוני" הודיע ליבסקינד לחברי "החלוץ הלוחם" בסוף חודש נובמבר, באחת מסעודות עונג שבת, שקיימו דרך קבע, המכונה "הסעודה האחרונה": "מדרכנו אין חזרה. אנו צועדים בנתיב המוות. זכרו זאת. מי שחושק בחיים אל יבקשם אצלנו. אנחנו על סף האחרית. אלא שאחרית זו איננה כדמדומי שקיעה. אחרית זו פירושה מוות, אשר לקראתו צועד האדם החזק לבדו. הנני מרגיש כי זאת לנו קבלת שבת האחרונה. יהיה עלינו להסתלק מהגטו. עוד תקופה בחיינו תגיע לסיומה, אך אסור להצטער על שום דבר. כך מוכרח להיות". את דבריו הוא סיים במשפט שהפך לסמל המאבק המזוין של לוחמי קרקוב: "נלחם בשביל שלוש שורות בהיסטוריה, ובלבד שלא ייאמר שהנוער שלנו הלך כצאן לטבח".

למחרת הרכיב דולק חמישייה שעל חבריה נמנו: טובה (טושקה) שטרק, מרתה פוקס, הנריך (הנק) מונדרר, רגינה (רנה) פוירשטיין וגיזה שטוקהאמר. כל אחד מהם אמור היה ללכת לאחת הנקודות מחוץ לגטו ולחכות. החברים בנקודות השונות כגון טרנוב, ז'שוב ואחרות, קיבלו הוראה מפורשת לא לבוא יותר לקרקוב עד להודעה חדשה.⁷

רוב חברי "החלוץ הלוחם" עזבו את הגטו ולא חזרו עוד לדירה ברחוב יוזפינסקה 13. הדירה ששימשה עבורם מקום מפגש, וסיפקה פינה חמה ברגעיהם הקשים, חדלה להתקיים. באוויר הייתה תחושה שמשהו גדול עומד לקרות.

פעולת "ציגנריה"

איחוד כוחות

בעקבות אקציית אוקטובר 1942, שתבעה כ-8,000 קורבנות, מבינים שני הארגונים, שפעלו עד כה בנפרד, שהזמן הולך ואוזל. אין הם מסופקים מתוצאות הפעולות עד כה, ומרגישים צורך בעשיית פעולה רצינית, שכדברי יוסטינה "תוכיח כי שלטון חיות פרא איננו שפוף על המונים משותקי אימה, כי העם הנרמס התעורר, כי נשא את סבלו בדומייה רק עד בוא מועד!". הפעם הלחץ בא גם מצד חברים מהשורה, שרבים מהם איבדו באקציה את משפחותיהם. שני הארגונים מבינים שפעולה ראוותנית בקנה מידה גדול, שתגרורו הד רב, מחייבת שיתוף פעולה ואיחוד כוחות. ואכן, במגעים שנוצרו בין שתי המפקדות, בתיווכה של מירה גולה, הוקמה לקראת מחצית נובמבר (יש אומרים קודם), לצורך הפעולה בלבד, מפקדה זמנית משותפת. המפקדה המשותפת כללה את דולק ליבסקינד, לאבאן לייבוביץ ושימק דרנגר – מטעם "החלוץ הלוחם", ואת הישק באומייגר, בנק הלברייך וגולה מירה – מטעם "איסקרא".

⁷ הסברה היא כי ליבסקינד התכוון להמריד יישובים גם מחוץ לקרקוב.

גם אחרי האיחוד, ולמרות ההאשמה בבדלנות כיתתית שבאה מצד אנשי "איסקרא", המשיכו אנשי "החלוץ הלוחם" לשמור בקנאות על מסגרת נפרדת וייחודם כארגון יהודי, הם לא היו מוכנים לסטות מדרכם כתנועה ציונית-חלוצית, ועמדו על זכותם שלא להכיר בקומוניזם כפתרון לבעיה היהודית. לכן גם דאגו להדגיש כי אינם נלחמים תחת דגל אדום, שהיה דיגלה של "איסקרא" בהיותה יחידה יהודית ב-פ.פ.ר, אלא רק לצדו. גם אנשי "איסקרא", שחלקו על דרכם האידיאולוגית של שותפיהם, באו לאיחוד עם הסתייגויות. הם סברו שכארגון מחתרת, שותפיהם אינם קונספירטיביים דיים, ומנהלים את ענייניהם כתנועת נוער. לכן, כך מעיד שיין, הכריזו מראש שהשותפות "רק לצורך פעולה זו".

ההבדל בין הקבוצות התבטא גם בתפיסתם את מטרות המבצע. "איסקרא" רצתה נקם ופורקן, כאן ועכשיו, וכניסוחו של שיין: "להראות לגרמנים שקרקוב, מקום מושבו של פרנק, המושל הכללי, איננה עיר גרמנית שאפשר לעשות בה ככל העולה על רוחם מצד אחד, ומצד שני – לתת סיפוק לאנשים מיואשים ומטורפים, אשר מוכנים לכל אחרי שאיבדו הכל". לעומת זאת, ב"החלוץ הלוחם" הודגש ההיבט האידיאולוגי והמסר ההיסטורי, המתבטאים בניסוחה של רבקה ליבסקינד: "חשבנו שאם נבצע פעולה גדולה שתריעיד את הביטחון הזה של הגרמנים בעיר בירתם, זו תהיה פעולה שיכולה להשפיע ולהישמע, ויכולה להכריז על קיומנו ועל מטרותנו".

"תוכנית גרנדיוזית"

התוכנית שהתגבשה במפקדה המשותפת כללה פשיטה בו-זמנית על יעדים מרכזיים בשטח ה"ארי" ומספר סוגי פעולות: התקפת בתי קפה יוקרתיים ששימשו את הקצונה הגרמנית – קפה "ציגנריה" ברחוב שפיטלנה, קפה "אספלנדה" וקפה "ביזנץ", וכן מועדון הקצינים "זקופיאנקה" ובית הקולנוע "סקאלה", בו אמורים לצפות בסרט חיילים גרמנים, הצתת תחנת סירות של הצבא הגרמני על הוויסלה ומוסכים של הצבא הגרמני, וחטיפות נשק מחיילים גרמניים אקראיים. כמו כן תוכננו פעולות שמטרתן לעורר את האוכלוסייה הפולנית למרד, אך בו-זמנית, על מנת שלא יתנקמו בתושבי הגטו, ייצרו אצל הגרמנים את הרושם שמדובר במרד פולני. פעולות אלה כללו: הנפת דגלי פולין על הגשרים של הוויסלה ועל בניינים מרכזיים, הנחת זרים על קברו של החייל האלמוני ומצבת המשורר הלאומי אדם מיצקביץ, והדבקות כרוזים על קירות הבתים, הגשרים ומכוניות, בכל חלקי העיר. למטרת הסחה, ועל מנת להרבות מבוכה ומהומה, הוחלט להזעיק את מכבי האש במקומות שונים בעיר.

תפקידי המטה והמשימות חולקו בין שני הארגונים ונקבעו הכוחות הלוחמים: מטעם "החלוץ הלוחם" – דולק ליבסקינד, מפקד אנשיו ומפקד הפעולה, לאבאן לייבוביץ, קצין מבצעים ועוד כ-20 לוחמים. מטעם "איסקרא" – הישק באומינגר, מפקד אנשיו, בנק הלברייך, קצין מבצעים ועוד כ-16 לוחמים. הכוחות פוצלו לחוליות של שניים, שלושה וחמישה לוחמים. העיתוי שנבחר לפעולה היה 22 בדצמבר 1942. שיערו כי במועד זה, שהיה סמוך לערב חג המולד, צפויה הרפיה בערנות השלטונות, ומכיוון שהעיר תוצף בקצינים וחיילים בחופשה, סיכויי הפגיעה הפיזית והמורלית רבים ביותר. שעת האפס נקבעה לשעה 19.00, שעה שנחשבה להומה במיוחד. בשל הצורך בחשאיות, הוחלט שהקשר בין שתי הקבוצות יתקיים על ידי השיק באומינגר ודולק ליבסקינד בלבד, ותאריך הפעולה ופרטיה יהיו חסויים עד הרגע האחרון.

בהתחשב בתנאי המקום והשטח, הייתה זו תוכנית פעולה בקנה מידה עצום. יצחק צוקרמן, ממנהיגי אי"ל בוורשה, ראה בה "תוכנית גרנדיוזית", ולדברי דרנגר, בפקודה מס' 16 של ביטאון "החלוץ הלוחם" מ-26 בדצמבר 1942, היוותה "מהפכה אנטי גרמנית זוטא, מבחינת התעוזה, ההיקף והטקטיקה שלה. כמותה טרם קרתה בשום עיר בפולין הכבושה, ושום ארגון מחתרתני אנטי-נאצי, יהודי ושאינו יהודי, לא הרחיק לכת באותה עת כפי שהעזו לוחמי גטו קרקוב". המבצעים הקודמים של "איסקרא" נעשו בתיאום עם מפקדת ה-פ.פ.ר, או בהסכמתה. גם לפעולת "צינגריה" ניתנה הסכמה. הפעם גם מפקדת "החלוץ הלוחם" דואגת לקבלה.

הערכות לוגיסטית מורכבת

שתי הקבוצות החלו בהכנות קדחתניות. מבצע כה רחב ונועז דרש תשתית לוגיסטית מורכבת ומשאבים רבים ומגוונים. פרופ' ישעיהו דרייבלט נרתם אומנם להכנת רימונים ופצצות, אך היה צורך להשיג נשק נוסף, לגייס כספים להכנת כל החומר והציוד הנדרש לפעולה מבעוד מועד, לקיים שיורים מוקדמים, לתכנן אפשרויות נסיגה ולהכין מקומות מחבוא לנסוגים. ליבסקינד עצמו הסתופף בין הלוחמים, ואימן אותם שוב ושוב בשימוש ברימונים. הכל נעשה בהסתר, שלא לעורר על ידי פעילות מוגברת את חשדם של השוטרים ושל המלשינים למיניהם.

לחברי "איסקרא" כבר היו בסיסים מאורגנים ברובעי הפועלים בשטח ה"ארי". אולם לחברי "החלוץ הלוחם", שיצאו את הגטו לאחר פירוק "הקיבוץ העירוני" בסוף חודש נובמבר, היו רק שתי נקודות: דירת מפקדה ברחוב ז'ולאבסקי 5 ודירתו בת החדרון של אלק גולדברג ברחוב וויילופולה 26, והם נאלצו לחפש בסיסים נוספים. אחת הנקודות החשובות שנמצאה הודות לקשריה של הלה שיפר, היה ה"בונקר" – צריף בחצר בית החולים היהודי הנטוש, ברחוב סקיבינסקה 8-10, ממש מתחת לאפס של אנשי הגסטאפו שישבו בבניין. בקבוצה שהתגוררה בצריף היו בין 8 ל-13 איש.

נקודה חשובה נוספת הייתה המלבנה במחנה לעבודות כפייה בלגיניקי. באותו זמן שהו שם שמעון לוסטגרטן⁸, חיים טננוורצל, השיק איזראלוביץ וקבוצה ממייחוב שהצטרפה אליהם. למרות שהיה זה מחנה גברים, אלוה לאפה וצייסה דרנגר, אחותו של שימק, הסתננו בשעות הלילה. הן קיבלו הוראה לחכות במקום עד לפעולה. הקשר בין המפקדה לחברים, הפזורים בנקודות השונות, נשמר באמצעות ריזה קלינברג, הקשרית האישית של לאבאן, ופולדק וסרמן, קשר המפקדה.

צוקרמן מנסה לעצור את הספירה לאחור

ב-21 בדצמבר, כאשר הכל כבר היה מוכן ומאורגן, ונוטר רק עוד יום אחד של מתח וציפייה, מגיעים לקרקוב יצחק (אנטק) צוקרמן, שהיה מופקד מטעם אי"ל על הגטאות מחוץ לוורשה, וקשריתו חווה פולמן. אין הם יודעים דבר על העומד להתרחש. צוקרמן אומר שהביקור נועד "לשכנע את החברים לעשות הכל כדי לחדור בחזרה לגטו". בשעה 4.00 אחה"צ הם נפגשים עם דולק ולאבאן. לאבאן מגיע לפגישה לבוש מדי קצונה גרמניים. הם נכנסים למרכבה סגורה, ותוך כי נסיעה הוא מספר להם על הפעולה המתוכננת. צוקרמן המום למשמע "התוכנית הגרנדיוזית", ומנסה להניאם מלבצעה. "כאשר הולכים לפעולה", הוא אומר, "צריך לקחת בחשבון לכל הפחות חמישים אחוז של סיכון האנשים, ואם אנחנו נסכן אותם – נשאר בלי אנשים ביום פקודה בגטו".

דולק ולאבאן, שלמרות הקשרים עם ארגון אי"ל, אין הם רואים עצמם ממש כפופים לו, אינם מתכוונים לוותר. הם בטוחים בצדקת דרכם, ומסבירים שוב ושוב שהתנאים הייחודיים של גטו קרקוב אינם מאפשרים לפעול בתוכו. צוקרמן מבין שאין לו ברירה ונותן את אישורו. כפשרה הם מסכמים שתבצע גם פעולת חיסול של המלשין המסוכן ביותר בגטו – שמעון שפיץ. "היה מאוחר מדי", הסביר צוקרמן לאחר זמן, "יאשימו אותי במה שיאשימו, אפילו יגידו שיצחק צוקרמן היה נגד הפעולות, אילו הייתי מקדים יום אחד, לא הייתי מסכים בשום פנים ואופן לפעולות האלה".

יצחק צוקרמן וחווה פולמן מחליטים להישאר בקרקוב, ונסחפים למערבולת האירועים. לעת ערב הם נוסעים עם דולק ולאבאן, עמוסים ברימונים ואקדחים, לתדרוך של הלוחמים ב"בונקר" ברחוב סקבינסקה. חווה נשארת במקום, ואילו צוקרמן וליבסקינד מעבירים את הלילה במחבואו של לאבאן, בבניין גרמני ששוערו הפולני שיתף אתם פעולה.

22 בדצמבר 1942

הגיע היום המיוחל. כולם נמצאים בבסיסהם, ומחכים לשעת האפס. ככל שנוקפות השעות גובר המתח. רוב אנשי "החלוץ הלוחם" מרוכזים ב"בונקר" שברחוב סקבינסקה. אחדים שוהים במלבנה בלגיניקי, ואחרים בדירתו של אלק גולדברג ברחוב ויילופלה 26 ובדירתם של אלוה ושימק לוסטגרטן בבורק פאלנצקי, ליד קרקוב. בסיסה של אנשי "איסקרא" היו חלקם בגטו, וחלקם בפרונדניק האדום והלבן, רובע פועלים בשוליה הצפוניים של העיר.

ההתארגנות הייתה למופת. הלוחמים חולקו בהתאם לסוג הפעילות – שלישיות לזריקת רימונים, זוגות להדבקת כרוזים והנפת דגלי לאום. כן הוסדר קשר בין החוליות שיצאו למקומות השונים. החוליה שנועדה למתקפה על "ציגנריה", כללה את אידק ליבר, ראש החוליה, ואנשי אבטחה מ"איסקרא" בפקודו של הלברייך. את המתקפה על קפה "אספלנדה" אמור היה לבצע מנחם ביגלמן. מנחם היה חבר "דרור" שהגיע מוורשה. מכיוון שלא הכיר את העיר ודרש לקבל תפקיד, צורף אליו השיק איזראלוביץ. את המתקפה על היעדים האחרים היו אמורים לבצע אנשי "איסקרא". מעדותו של פריצק גלוברמן ידוע כי על החוליה שלו הוטלה הצתת תחנת סירות הצבא על הוויסלה. לציסה פרימר ולחוליות נועד התפקיד של הנפת דגלים פולניים על הגשרים.

פולדק וסרמן מתאר את האווירה ששררה באותן שעות ב"בונקר": "זכור לי אותו ערב חורפי, שבשבילנו היה זה הערב הכי יפה במשך כל שנות המלחמה. כך הרגשנו וכך חשבנו... התאספנו בחדר הגדול של אותו הצריף, ולאור הנר הקריא לאבאן את התפקידים של כל אחד ואחד. כולם היו מאושרים שסוף סוף הגיע הרגע אליו השתוקקנו, לנקום בגרמנים. ידענו כי לא ננצח בפעולה זו במלחמה. אך כל אחד מאתנו הרגיש, כי ניתנה לו הזדמנות לנקום בהם, לשלם במקצת עבור כל אותם העלבונות שהיהודים ספגו, על ה'טרנספורטים' שיצאו למוות. הייתה התרוממות רוח. אותו צריף עלוב נהפך בין רגע לחדר מבצעים וממנו יצאו חיילים המוכנים לכל".

גם במלבנה בלגיניקי ספרו במתח את הדקות הנותרות. הלוחמים ששהו שם כללו שתי חוליות שתפקידן להפיץ כרוזים. בחוליה אחת היו אלוה לאפה, שימק לוסטגרטן וחיים טננוורצל, ובחוליה השניה היו רומק לוסטגרטן ועוד שתי בנות.

קרבה שעת היציאה העירה. ראשונות יצאו הבחורות עם הכרוזים, הבחורים יצאו מעט אחריהן. מנחם מ"דרור" הורשאי יצא ראשון מה"בונקר". "נפרדנו בחיך", מספרת חווה פולמן, "הצלח! שובה בשלום!

⁸ שמו המחתרתי של שמעון לוסטגרטן הוא טדיאוש טננוורסר.

ותו לא. הלכנו בשקט ובשלוה. יד לא רעדה". עשרות לוחמים, נערים ונערות, יצאו אותו לילה גורלי ב-22 בדצמבר 1942 לרחובות קרקוב.⁹

שעת האפס

בדיוק בשעה שבע זינקו היחידות לעבר יעדיהן כמתוכנן, וקרקוב הוחרדה מקולות נפץ שנשמעו היטב עד ירכתי העיר. הבחורים הצליחו לחדור לשלושת בתי הקפה והקזינו, ולהשליך רימונים ובקבוקי מולוטוב. בהתקפה על קפה "ציגנריה", שהייתה המוצלחת ביותר, נהרגו שבעה גרמנים ורבים נפצעו.¹⁰ בין המתקיפים התבלט אידק ליבר, זורק הרימון. אידק הגיע שותת דם למחבואם של שימק ואלזה לוסטגרטרן וסיפר בהתרגשות על הצלחתו.

הפעולה בקולנוע סקאלה לא בוצעה, כיוון שהסרט התארך מעבר לשעה שבע, וכל שהות נוספת היוותה סכנה לבחורים. בזמן נסיגתם, הרגו איש גסטאפו ולקחו את נשקו. המתקפה על בית הקפה "אספלנדה", שמנחם אמור היה לבצעה בעזרת איזראלוביץ, נכשלה מסיבה לא ידועה. משערים שהרימון שזרק לא התפוצץ. איזראלוביץ הצליח לנצל את המהומה ולחמוק חזרה ל"בונקר". מנחם, שלא התמצא בעיר, נתפס על ידי הגרמנים.

יתר המשימות בוצעו כמתוכנן. תחנת סירות הצבא הגרמני על הוויסלה הוצתה, גם מוסכים רבים, על רכבם וציודם, עלו באש. העיר הוצפה בכרוזים ומודעות שקראו למרד. דגלים פולניים הונפו על הגשרים ברחובות קרקובסקה, מוסטובה וסטרובישלנה, ועל הכנסייה הראשית "ושצ'ול מאריצקי" בכיכר העיר ובסוקייניצה. על האנדרטה המנותצת של המשורר הלאומי הפולני מיצקביץ, ועל מצבת החייל האלמוני הונחו זרי פרחים. לפי יואל וולף, אחיו של משה וולף, מחברי "החלוץ הלוחם", האדם שתלה את הדגל על גג הכנסייה המרכזית בכיכר העיר, הוא אלק גולדברג. מלבד מנחם, כל הלוחמים הצליחו לסגת בזמן ולחזור בשלום לבסיסהם.

קרקוב הייתה כמרקחה. מכוניות כיבוי האש הוזעקו לכל חלקי העיר. עשרות אמבולנסים דהרו ממקום למקום ופינו הרוגים ופצועים. רעש הצופרים החריש אוזניים. הגרמנים והפולנים הוכו בהלם. הרחוב הפולני התמלא בתקווה מחודשת, שהנה מישהו קם להלחם נגד הפולש. "הפעולה עשתה רושם כביר" מספר פולדק וסרמן "בפעם הראשונה לאחר שלוש שנות הכיבוש הנאצי העזו להתנקש בגרמנים בלב היגנרל גוברנמן, בעיר הבירה שלו – קרקוב. בין הפולנים נפוצה שמועה כי מה שבוצע באותו לילה, היה מעשה ידיהם של צנחנים רוסים, שכן כה נועזת הייתה הפעולה, עד כי הפולנים לא האמינו כי כוחות פולנים מסוגלים לבצעה. איש לא העלה על הדעת, כי יהודים מסוגלים לגבורה כזו".

המחיר

התפיסה בסקבינסקה

הלוחמים נסוגו לבסיסהם תוך התרוממות רוח. בבונקר בסקבינסקה חיכו בקוצר רוח החברים אשר לא לקחו חלק בפעולה, ביניהם היו תמר (הנקה) בלום מטרנוב, שהייתה מנוטרלת בגלל חזותה היהודית הבולטת, חווה פולמן, שכאמור נקלעה למצב במקרה, זיגה מאהלר, שטרם החלים מפציעה ברגלו ורייזה קלינברג-כהן, הקשרית של לאבאן, שקיבלה ממנו הוראה כי במקרה שמשוה יקרה, עליה לקחת את כל הקבוצה למלכנה בלגיבניקי.

ואכן, משוה קרה. "בשעה שמונה התחילו אנשינו להתאסף", מספרת חווה פולמן, "התוצאות עדיין אינן ידועות. מדי רגע – דפיקה בדלת. מישהו חוזר. שלם! בריא! קשה לכבוש את השמחה. אך חלילה מלומר מלה בקול רם. עד שעה תשע חזרו כולם, ולא חסר אלא מנחם. כפי הנראה מתגנב הוא ברחובות המלאים שוטרים גרמניים. ודאי ישוב תכף. אך השעה כבר עשר ומנחם איננו. החרדה גוברת". העדרו של מנחם היווה סימן אזהרה, אך עדיין השתהו וחיכו לו. לבסוף, כשרייזה החליטה לפנות את האנשים למסתור בלגיבניקי, היה מאוחר מדי. הצריף כבר היה מוקף באנשי גסטאפו, שפרצו פנימה בנשק דרוך. 12 החברים שהיו במקום הובאו לפומורסקה, משכן מטה הגסטאפו, ומשם נשלחו לכלא מונטלופיך.

חווה פולמן משחזרת את האירועים בסגנונה המרגש: "יושבים דחוקים על הרצפה של החדר הצר... ובמפתיע דפיקות של קתות רובים על הדלת. אחד הבחורים קם. אנחנו יודעים שמאחורי התנורים מוטלים הרימונים. אך בו-ברגע: 'ידיים למעלה!' מאוחר מדי! מבעד לדלתות הפתוחות שלופים אקדחים. מוקפים אנו. הם היו כמאתיים, קצינים גרמניים, אנשי גסטאפו, אזרחים. הם מגרשים אותנו כשידינו מורמות, לפרוזדור. סוף סוף תפשו את הכנופיה היהודית! – מריעים הם שיכורי ניצחון... כמה מהגרמנים דורכים במגפיהם על גבי הבחורים השוכבים. שואלים לשמותיהם. הבחורים מוסרים שמותיהם האריים. הגרמנים

⁹ לפי עדותו של סלק שיון, הם היו סה"כ 40. לדברי יהודה מימון היו 40 חברי "החלוץ הלוחם", ועוד מספר לא ידוע של חברי "איסקרא".

¹⁰ קיימות מספר גרסאות. לפי פקודת היום של "החלוץ הלוחם" מיום 26 בדצמבר 1942 נהרגו למעלה מ-70. המספר כנראה מוגזם.

מכים אותם על ראשיהם במגלבים וברובים... לפני השער עומדים שני אוטובוסים. אנחנו שוכבים דחוקים זה על גבי זה. לאור הירח אנחנו רואים את מנחם שוכב בפנינת האוטו, וכולו מתבוסס בדמו. תפסוהו כנראה בהתקרבו לדירת המפקדה... ברחוב פומורסקה, בגסטאפו – עצבנות. כאן הגיעה אלינו הידיעה המשמחת. הגרמנים מדברים ביניהם: 'ציגריה... 10 הרוגים'. לא זה העיקר, שנוצא בעוד כמה רגעים להורג, העיקר הוא שה'שודדים היהודים' הראו מה ביכולתם לעשות".

טרם הוגדשה הסאה

ב-23 בדצמבר 1942 בשעה 17.00 הגיעו לאבאן וצוקרמן, שלא ידעו על האסון ב"בונקר", לפגוש את החברים ונפלו במלכודת הגסטאפו. צוקרמן נפצע, אך הצליח להסתלק. לאבאן, שנכנס ראשון, נלכד ונשלח לכלא מונטלופיך. לאבאן מצא את מותו ב-28 באפריל 1943, בזמן שניסה לברוח משליחתו להורג בפלאשוב. בכיסו נמצא פתק עליו כתוב: "אברהם לייבוויץ, אני יהודי".

בניירתיו של לאבאן הייתה רשומה כתובתו ברחוב ז'ולאבסקי 5, שהייתה גם כתובת המפקדה. ב-24 בדצמבר 1942 הגיעו לשם אנשי הגסטאפו. באותה עת שהו בה דולק ליבסקינד ואידק טנבוים. הם התנגדו למעצרים, הצליחו להרוג שלושה אנשי גסטאפו, אך נפלו בקרב.

פרט לקבוצה שנתפסה ב"בונקר" בסקבינסקה, נכלאו על ידי המשטרה היהודית מספר חברים שנתרו בגטו, ביניהם: האחיות אנה (הנקה) ורחל (לוציקה) שפריצר, נתן (נוסק) פאריזר, אנקה פיישר, דורה רובינשטיין, גנה וורטסמן, אנדה דויטשר, מניה ויינטראוב ולונק. ב-19 בינואר 1943 הם נשלחו לאושוויץ, ביניהם גם ווסקה שפינר-ליבסקינד, שהייתה עצורה מאז 25 בנובמבר 1942.

שימק דרנגר, ששהה בעת הפעולה במאקוב, נתפס ונכלא בינואר 1943. חברתו, גוסטה (יוסטינה) דוידזון, התרוצצה בין בתי הכלא לאתרו. סוכם ביניהם שאם אחד מהם יפול לידי הגסטאפו, גם השני יסגיר עצמו. משלא הצליחה לאתרו, הסגירה עצמה ב-18 בינואר 1943. רומק לוסטרגרטן, שהתלווה אליה, נכלא אף הוא. שניהם נשלחו לכלא מונטלופיך, שם הנציחה גוסטה את זכרונותיה בספרה "יומנה של יוסטינה", שהינו אחת התעודות המופלאות שנכתבו בתקופת השואה.

היחיד מאנשי מפקדת "החלוץ הלוחם" שהצליח לחמוק היה פולדק וסרמן. כשחילק לאבאן את התפקידים לפעולה, הטיל על פולדק והנקה שפריצר לחסל את המלשין שמעון שפיץ, כפי שסוכם עם צוקרמן. פעולת החיסול הותנתה בהצלחת הפעולה. מכיוון שבזמן הפעולה היה בגטו, הגיע ב-23 בדצמבר ל"בונקר" לברר מה עלה בגורלם, ונתקל באנשי הגסטאפו, אך היות והיה במדי המשטרה היהודית, הצליח להערים עליהם. מנוכחות הגסטאפו הבין שהחברים נתפסו, ולכן לא ביצע את פעולת החיסול של שפיץ. יד היהודים השיגוהו מאוחר יותר.

גם ב"איסקרא" נפלה השלהבת

לחברי מפקדת "איסקרא" נודע האסון בסקבינסקה כעבור שלושה ימים. על פי עדותו של סלק שיין, נקבעה מראש פגישה בין מנהיגי שתי הקבוצות, אך מקרב "החלוץ הלוחם" לא הגיע איש. כעבור מחצית השעה הגיעה גוסטה דוידזון עם בשורת האיום. כמו כן סיפרה על תפיסתם של חברי "איסקרא" שהיו בגטו, כנראה כתוצאה של הלשנה. בהמשך, בין קורבנות ההלשנה היה גם סלק שיין עצמו. הוא נלקח באישון לילה מביתה של משפחה פולנית, שם הסתתר, ושישה שבועות עונה בכלא מונטלופיך. גם המשפחה הפולנית נלקחה למאסר.

תוך זמן קצר נלכדו כל חברי הנהגת "איסקרא". באמצע פברואר 1943 נאסר ונורה הנק שפרבר. בנק הלברייך נלכד ב-19 בפברואר 1943. סוכני הגסטאפו שמו עליו מארב, וכדי לא ליפול לידיהם, זרק רימון ונהרג. הישק באומינגר נתפס בסוף פברואר 1943, במחבואו ברובע הפועלים בקרקוב, עם חברו הפולני שהתגורר בביתו. הוא נהרג תוך כדי קרב. יש אומרים שהותיר את הכדור האחרון לעצמו.

גולה מירה נתפסה בסוף חודש מארס 1943 והושלכה לכלא מונטלופיך. היא נכלאה בצינוק במשך 14 יום, ועברה סידרת חקירות אכזריות, אך לא נשברה ולא גילתה דבר. לבסוף הובאה לתא מס' 15 בכלא הנשים בהלצלוב. ב-29 באפריל 1943, בזמן שהוצאו מתאן כדי להוציאן להורג בפלאשוב, גולה מירה, גוסטה דוידזון, ווסקה יולס וגניה מלצר מבצעות בריחה מתוכננת. במהלך מנוסתן מצאו ווסקה וגולה את מותן. גניה וגוסטה מצליחות להימלט.

"התגלה הפשע היהודי בולשביקי"

הפעולה המוצלחת פגעה ביוקרתם ובכבודם של הגרמנים, והותירה אותם נבוכים ומבולבלים. רק ב-20.5.1943 פרסם ה-Krakauer Zeitung ידיעה על שהתרחש ב-22.12.42, תחת הכותרת "הרוצחים נתגלו – התגלה הפשע היהודי בולשביקי".

אך הגרמנים ידעו כי מדובר בלוחמים יהודים. במברק ששלח גרופנפירר מילר, מפקד הגסטאפו, אל המטה הכללי של הפירר בברלין, ב-25.12.42, הוא מדווח על תפיסתם של לייבוויץ, ליבסקינד וטנבוים, וכן על חיסול קבוצת חבלה בפיקוד פולני. במברק מודגש כי "את רצח הגרמנים בקרקוב יש ליחס, ללא צל של ספק, לארגון היהודי של צעירי תנועת צעירי ציון – Jung Zionbewegung". מחשש שהדבר יפיח רוח מרד, הם השתדלו להצניע את הפעולה, ובעיקר להסתיר מהרחוב הפולני והיהודי את העובדה שמבצעה הם יהודים. על כן לא נתנו לאירוע פרסום תקשורתי, ולא הגיבו מיד בהטלת עונש קולקטיבי על תושבי הגטו, אלא התרכזו תחילה בתפיסת הלוחמים היהודים, ובמעשי נקם באוכלוסייה הפולנית.

לא כל יושבי הגטו ידעו מיד על המתרחש. משהגיעו השמועות, התגובות היו מעורבות. בעוד הצעירים העריכו את פעולת המחתרת, "שנסכה בהם התרוממות רוח וזיק של גאווה", המבוגרים יותר חששו מפעולת תגמול של הגרמנים. ואכן, התגובה לא איחרה לבוא. ב-13 במרץ 1943, לאחר שרוב המבוקשים כבר היו בידיהם, הגרמנים, שחששו יותר מכל משיתוף הפעולה בין המחתרת היהודית והפולנית, החליטו "להרגיע" את השטח באמצעות חיסולו של הגטו.

המאבק נמשך

חברי "איסקרא" ששהו מחוץ לגטו, אחרי לכידת מנהיגיהם, חיפשו דרכי הישרדות. אלא שמרביתם נפלו בידי הגסטאפו והושלכו לכלא מונטלופיץ. יש שהוצאו משם להורג, יש שנשלחו לאושוויץ, ויש שנכללו בין "הכשירים לעבודה" שהועברו למחנה פלאשוב, והמשיכו משם בפעילות מחתרתית.

שארית חברי "החלוץ הלוחם" התרכזה בוחנייה ובטרנוב, בהנהגתו של הלל וודז'יסלבסקי. לשם הגיעה גוסטה שברחה פצועה מכלא מונטלופיץ, ובתחילת מאי 1943 הגיע גם שימק דרנגר. הם התארגנו מחדש והשתלבו בפעילות הפרטיזנית הכללית ביער, אך שמרו על עצמאותם וצביונם הלאומי. בסופו של דבר הפכה מלחמתם למלחמת הגנה על אנשיהם ועל שרידי הגטאות. ב-8 בנובמבר 1943 נתפס דרנגר, ולמחרת היום הלכה גוסטה אחריו, שוב בהתאם למה שסוכס ביניהם מראש. שניהם הוצאו להורג. הנאהבים והאמיצים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

שני ארגוני המחתרת, אף על פי שהוכו קשות, לא וויתרו והמשיכו את המאבק עד נפול האיש האחרון.

סיכום וחשבון נפש

"לאמיתו של דבר, הושלם תפקידנו"

פעולת "ציגנריה" חתמה את הפעילות המחתרתית בקרקוב. במאמר שפורסם בביטאון "החלוץ הלוחם" ב-20 באוגוסט 1943, יום השנה לייסוד ארגון "החלוץ הלוחם", מסכם דרנגר את ההישגים והלקחים ומעביר את נס המרד ל"שאר בני העם היהודי":

לאמיתו של דבר, הושלם תפקידנו. כחיל חלוץ פיצחנו את קליפת רפיון הידיים שצמחה על דור הגטו. הראנו לעולם שהיהודי יודע לעמוד על נפשו וליפול בשם הצדק. התייצבנו לקרב מול האויב, ואחת ולתמיד נטלנו ממנו את האשליה שיש בידו לרצוח ללא עונש את המוני היהודים. פרצנו את המסורת המחפירה של הטיית הצוואר למאכלת, ללא התנגדות. לימדנו את האנשים לסכל את כוונות האויב. הזכרנו לבוגדים, שאף על פי כן שמכרו נפשם לאויב, לא יבלו את המלחמה, כי תנועתנו אורבת להם. מחינו את החרפה מההיסטוריה שלנו, ורשאים אנו לומר בבטחה, כי השגנו מה שביקשנו. אבל עד שלא יצאו בעקבותינו כל היהודים לא נדע מנוחה. רוצים אנו במעשים, כדי שלא יאבד חינום מיטב הנוער היהודי. אנו עושים את חובתנו במלואה, עתה תורם של שאר בני העם היהודי.

"אילו לובתה אש המרד ברגע הראשון..."

ואכן, עוז רוחם של לוחמי קרקוב שהציתו את אש המרד היווה השראה ליהודים רבים ברחבי פולין. הם הבינו לבסוף שדרך ההתנגדות היא הדרך היחידה, ולאחר פעולת "ציגנריה" נבטו זרעי המרי גם במקומות אחרים והתבטאו בדרכים שונות. חלקם בפעילות פרטיזנית ביערות, חלקם בפעולות הצלה, וחלקם בהתנגדות ומרד בגטאות, כגון גטו וורשה, שלוחמיו שאבו אומץ ודחיפה מהצלחת הפעולה בקרקוב, וכבר בינואר 1943 הניפו את נס המרד. גם בתוך לוע הגתנום, במחנות ההשמדה, התארגנו קבוצות מחתרתיות ונעשו ניסיונות הרואיים של התקוממות ופריצה החוצה דרך הגדרות: בטרבלינקה (2.8.1943), בסוביבור (14.10.1943), באושוויץ (6.10.1944). בכל דרגי הלחימה, כולל עמדות הפיקוד, בלטו במיוחד חניכי תנועת "עקיבא" וחברי "החלוץ הלוחם".

אולם, לדברי דרנגר, אש המרד פרצה מאוחר מדי, ולכן לא הצליחה לעצור את נחשול ההשמדה שכבר הציף בכוח איתנים מטורף. הוא מייצר שבגלל אילוצים שונים לא פרצה קודם: "אילו לובתה אש המרד ברגע

הראשון, באביב 1942, ואילו קמו כל המוני היהודים להגנה, היינו מהווים כוח שהאויב היה נאלץ להתחשב בו".

"הגיע היום המתיר לנו להסיר את המסווה מעל פנינו"

לאחר פעולת "ציגנריה", "החלוץ הלוחם" לא רואה עוד טעם בהסתרת שם הארגון וזהות לוחמיו, והוא חושף אותם בפקודה מס' 21 שפורסמה בגיליון "החלוץ הלוחם" מיום 21 בינואר 1943:

עם השינוי בתנאי פעולתנו, נעלמו הטעמים הפוליטיים שפורטו בפקודה מס' 2 (אוגוסט 1942), אשר חייבו אותנו להסתיר את זהותנו היהודית. הגיע היום המתיר לנו להסיר את המסווה מעל פנינו. בהקשר זה אנו מכריזים על השם הרשמי של הארגון שלנו, והוא בניסוח הסופי: "הארגון הלוחם של הנוער היהודי החלוצי", או "החלוץ הלוחם". מעתה נופיע בפעולה כיהודים וכל צורת הופעה אחרת תהייה לדידנו הכרח טכני בלבד. (ולא הכרח פוליטי, כפי שהייה עד עתה).

"הגרעין של מדינת היהודים"

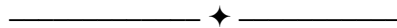
במאמר אחר, הנושא את הכותרת "באספקלריה של העתיד", שפורסם ב-13 באוגוסט 1943 בביטאון "החלוץ הלוחם", דרנגר מתייחס לחשיבות היישוב בישראל להמשך קיומו של העם היהודי. דבריו מהווים צוואה לדורות הבאים:

אותו גרעין של מדינת היהודים מהווה ערובה לתחיית העם, הוא מצווה להאמין כי תוקם מחדש יהדות עצמאית השופעת, כמו בכל עת, ערכי רוח עמוקים. לכן קל יותר למות מתוך הכרה, כי שם פועמים עדיין חיים יהודיים אמיתיים; כי קיימת פניה בעולם הרחב אשר בה האדם אינו זר ואינו בן מוות גלמוד; לא יכול היה להיות טעם במוותנו אלמלא ההרגשה כי לאחר הסתלקותנו מהעולם יהיו הם היחידים אשר יזכירו אותנו מתוך התרגשות אמיתית.

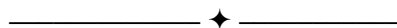
"קרקוב הייתה הראשונה"

במלאות שמונה שנים לפעולת "ציגנריה", אפילו יצחק צוקרמן, ממנהיגי אי"ל בוורשה, שהתנגד ללוחמה מחוץ לגטו, וניסה לעצור את הפעולה, הודה בחשיבותה והביע הערכה כנה ללוחמים: "קרקוב הייתה הראשונה במלחמה, וזו זכותה. מפקדיה – ליבסקינד, לאבאן ודרנגר – הראו לנו את הדרך להצלת כבודנו. ואם אנו חיים היום לא רק במועקת לב, אלא גם בראש מורס – הרי להם אנו חייבים את ההרגשה הזאת".

לאחר הניצחון העניקה הממשלה הפולנית את אות הגבורה הגבוה ביותר – צלב גרונבלד – להשיק באומינגר, דולק ליבסקינד וגולה מירה.

כאשר תבקרו בפולין, בית הקברות הגדול ביותר של העם היהודי, ותרצו למהול את הכאב הנורא בקורטוב של גאווה, לכו למקום בו שכן בית הקפה "ציגנריה" בקרקוב ואמרו: כאן, במקום הזה, ב-22 בדצמבר 1942, נוער יהודי מורד, נוקם וגאה, חקק עבורנו בדמו, שלוש שורות בהיסטוריה. אחד העם, שעל תורתו חינכה תנועת "עקיבא", אמר כי לעם ללא עבר אין עתיד. לוחמי קרקוב רשמו פרק מפואר בעברנו. אנחנו חייבים להם את העתיד.

חברי ארגון "החלוץ הלוחם"¹¹

חברי המפקדה:

ליבסקינד אהרון (דולק), "עקיבא"
לייבוויץ אברהם (לאבאן, רומק), "דרור"
דרנגר שמשון (שימק, מארק), "עקיבא"

חברים מהשורה (לפי סדר א"ב):

אושיק נונה, "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
איזראלוביץ השיק, "דרור"
אייזנשטיין מלאכי (מאניק), "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
אמר משה, "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
אפל יולק (הפך למלשין, כנראה סמוך לפעולת "ציגנריה", מסיבות לא ברורות, והסגיר מרבית חבריו לידי הגרמנים)
ארטמן הלה, "עקיבא", טומשוב מזובייצקי
באיוק זליג
ביגלמן מנחם, "דרור", וורשה
בינשטוק בינה, "עקיבא"
בלאס הנקה, "עקיבא", וורשה
בלזם תמר (הנקה), "השומר הצעיר", טרנוב
בראנד מינקה
ברנר מינקה, "עקיבא", רוסיה
ברנר שמילק, "עקיבא"
ברקוביץ קובה, "עקיבא"
גוטליב מילק (אמיל), "עקיבא"
גוטמן הישק, "חוג הסופרים היהודים הצעירים"
גולדברג אלכסנדר (אלק), "עקיבא"
גולדוואסר-וינר רוז'יה, "השומר הדתי"
גולדוואסר-שרייבר פולה, "השומר הדתי"
גילשטיין יוסף
גרינוולד שלום מאיר, "השומר הדתי"
דב, "השומר הצעיר", וורשה
דוידזון-דרנגר גוסטה (יוסטינה), "עקיבא"
דויטשר אנדה, "עקיבא"
דומב בנק, "עקיבא", וורשה
דמבוס שמואל (סאמק), "עקיבא", בידגושץ
דריבלט ישעיהו (שייע) פרופסור
דרנגר צ'יסה (שחורקה-טשאנולה), "עקיבא"
הילפשטיין יוזק
הירשברג-נורדליכט טובה (גוסטה), "השומר הדתי"
הירשברג שלום (סלק), "השומר הדתי"
וודז'יסלבסקי הלל (אנטק), "עקיבא", וישניץ
וולף-נורדליכט גוסטה, "השומר הדתי"
וולף יואל, "השומר הדתי"
וולף יוסף, "חוג הסופרים היהודים הצעירים"
וולף משה, "השומר הדתי"
וולף-קליין קלרה, "עקיבא"
וולקן סבינה, "עקיבא"
ורשבסקה-קליר פשקה, "השומר הצעיר"
וורטסמן גנה, "עקיבא"
ויינטראוב מניה, "עקיבא"
וייס אדווין, "עקיבא"
וימברג טובה, "עקיבא", וורשה
וינר מאניק, "עקיבא", חוז'וב
ויסמן נתן (נתק) (הפך למלשין, כנראה סמוך לפעולת "ציגנריה", מסיבות לא ברורות, והסגיר מרבית חבריו לידי הגרמנים)
וסרמן-מימון יהודה (פולדק), "עקיבא"
וקסנר ברוך (בנק), "עקיבא"
זומרשטיין קלרה (סטיפה), "עקיבא", וורשה
זסלר ליאו, "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
טיגר פישל, "עקיבא", וורשה
טננבוים יהודה (אידיק, צ'שק), "עקיבא"
טננוורצל חיים, "הנוער הציוני", מייחוב
טרלר גולדה, "השומר הדתי", בוחניה
יוזק, "עקיבא", וורשה
לאפה אלוה -לוסטגרטן שפרה, "עקיבא"
לוסטגרטן שמעון (שימק), "עקיבא"
לוסטגרטן רומק, "עקיבא"

¹¹ אלה השמות הידועים. יתכנו נוספים שאינם כלולים.

ליבסקינד מינקה, "עקיבא"
ליבסקינד-שפינר וושקה (אוה) קופר רבקה, "עקיבא"
ליבר יהודה (אידק), "עקיבא"
ליברמן זיגה, "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
ליברמן קובה, "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
מאהלר זיגה, "עקיבא"
מונדר הנק, "עקיבא"
מיכאלוביץ אסטושיה (אירקה), "עקיבא", טומשוב מזובייצקי
מינדלס מינה, "עקיבא"
פאריז נתן(נוסק), "עקיבא"
פויירשטיין רגינה (רנה), "עקיבא"
פולמן חווה (אווה), "עקיבא", וורשה
פוקס טושקה (מרתה), "עקיבא", טומשוב מזובייצקי
פישר אנקה, "עקיבא"
פלישר סוניה (גלזמן שרה), "דרור", וורשה
פריבס אדש, "עקיבא", טומשוב מזובייצקי
פריד יעקב, "בונד", לודג'
פרידמן טושקה (טרסקה), "עקיבא", טומשוב מזובייצקי
פרידמן יהודה (אידק), "עקיבא"
צלמיסטר הנקה, "השומר הצעיר", וורשה
קנאל שמואל (סלו), "עקיבא", בידגושץ
קלינברג-כהן שושנה (רייזה)
קנובלר יוסף, "השומר הדתי"
ראב נפתלי, "השומר הדתי"
רובינשטיין-צוקר דורה (דורקה), "עקיבא"
רובינק האלינה, "עקיבא", טומשוב מזובייצקי
רייך אברהם (רומק), "עקיבא", בוחניה
שווצריך-שנער זאב (וילק), "עקיבא"
שטארק טושקה, "עקיבא"
שטוקהאמר גיזה, "עקיבא"
שטיימן צייסה, "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
שטרנליכט חיים (הארל), "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
שיינברג-מלצר גילקה
שיפר-רופאייזן הלה, "עקיבא"
שליסל אברהם (רומק), "הסתדרות הנוער החלוצי-עקיבא ב"
שמאיוק סלה (סטאסיה), "עקיבא"
שמרלוביץ אידק (איגנש), "דרור"
שניידר הלה, "עקיבא"
שפריצר אנה (הנקה), "עקיבא"
שפריצר רחל (לוציקה), "השומר הדתי"
שרייטאפל ישראל (וולדיסלב), "חוג הסופרים היהודים הצעירים"
שרייבר שלום, "השומר הדתי"
שרייבר שמעון, "השומר הדתי"
שפינר מנחם, "עקיבא"

חברי "החלוץ הלוחם" ששרדו ועלו לישראל¹²:

יהודה (פולדק) וסרמן-מימון, רבקה קופר-ליבסקינד, הלה שיפר-רופאייזר, רייזה (שושנה) קלינברג-כהן, אלזה (לאפה) לוסגרטן, שמעון לוסגרטן, פולה גולדוואסר-שרייבר, שלום שרייבר, שמעון שרייבר, קובה ליברמן, יוסף (יוזק) ליברמן, יהודה פרידמן, יוסף (יוזק) גילשטיין, קליר (פסקה) וורשבסקה, גילקה מלצר-שיינברג, משה וולף, יואל וולף, גוסטה וולף-נורדליכט, חווה (אווה) פולמן-רבן, זליג באיוק, יוזק הילפשטיין, זאב (וילק) שווצריך-שנער.

חברי "הקבוצה היהודית הלוחמת מהגטו", "איסקרא"¹³

חברי מפקדה:

באומינגר צבי (הישק, בסילי), "השומר הצעיר"
הלברייך בנק (יעקב), "השומר הצעיר"
מירה גולה (לידקה), פ.פ.ר
שיין שלמה (סלק), "עקיבא ב"
ליפשיץ אדק, כנראה קומוניסט

חברים מהשורה (לפי סדר א"ב):

אופנר רוברט
איינפלד לושקה, "השומר הצעיר"
ביגאי ינינה, פ.פ.ר, פולניה

¹² אלה השמות הידועים. יתכנו נוספים שאינם כלולים.

¹³ אלה השמות הידועים. יתכנו נוספים שאינם כלולים.

בירנר מייטק
ברומברגר רומק
ברק, ז'שוב
גולדפלוס גינה (גניה), "השומר הצעיר"
גולדשטיין מריסה (מארישקה), "השומר הצעיר"
גלבווקס יוזק
גלברמן (טיברגר) שלום (פריצק), "הצופה"
דויטשר גוסטב, "עקיבא ב"
הופרט גוסטק
הייאט אוסקר, "עקיבא"
הילפשטיין זיגה, "השומר הצעיר"
הפנר ליבק, "הצופה"
הרץ דושק
ווקסלר רומק
וורצל מוניק, כנראה "השומר הצעיר"
וורשבסקי סלה, "השומר הצעיר"
וויסברג פנינה
טייכלר צבי (הנק)
טראום משה, "השומר הצעיר", ז'שוב
יולס וושקה, "השומר הצעיר", ז'שוב
ליכט סבקה, "השומר הצעיר", ז'שוב
מנדל (או מן) יוסף, "השומר הצעיר", ז'שוב
פרימר-קרניאלי צ'שה, "השומר הצעיר"
צוקרמן משה, "השומר הצעיר"
קליינר יאנק, "השומר הצעיר"
קנטרוביץ מייטק
רפאלוביץ
שפרבר הנק, "עקיבא"

חברי "איסקרא" ששרדו ועלו לישראל¹⁴:
שלמה (סלק) שיין, שלום גלברמן-טיברגר, צ'שה פרימר-קרניאלי, פנינה וויסברג, דושק הרץ.

רשימת הנופלים בקרב, הנרצחים וכן המגורשים לאושוויץ¹⁵, מתוך גיליון 29 של ביטאון "החלוץ הלוחם" מיום 13.8.1943, תשעה באב תש"ג:

נשקם בידם, נפלו על משמרתם:
אהרון (דולק) ליבסקינד, חבר הנהגת "עקיבא", נפל ביום 24.12.1942
אברהם (לאבאן, רומק) ליבוביץ, חבר הנהגת תנועת "דרור-פרייהייט", נפל ביום 29.4.1943
אידק (צ'שייק) טננבאום, חבר "עקיבא", נפל ביום 24.12.1942

בספטמבר 1942, נפלו בקרב ביערות:
מילק (אמיל) גוטליב, חבר הנהגת "עקיבא"
אדווין וייס, "עקיבא"
ברוך (בנק) וקסנר, "עקיבא"
חיים (הארי) שטרנליכט, "הסתדרות הנוער החלוצי"
אידק (אינגאש) שמרלוביץ, "השומר הצעיר"

בבית הסוהר בראדום נספתה בינואר 1943:
מרים (מירקה) ליבסקינד, "עקיבא"

נפלו מידי מרצחים ביום 20.3.1943, בבית העלמין בקרקוב, לאחר מאסר של חודשים אחדים בבית הסוהר מונטלופיץ:

מאניק איזנשטיין, "הסתדרות הנוער החלוצי"
השיק איזראלוביץ, "דרור פרייהייט"
הנק מונדרר, "עקיבא"
דוב מוורשה, "השומר הצעיר"
מאניק וינר, "עקיבא"
זיגה מאהלר, "עקיבא"
סאלו קאנאל, "עקיבא"
אידק ליבר, "עקיבא"
קובה ברקוביץ, "עקיבא"
ליבק הפנר, "הצופה"

¹⁴ אלה השמות הידועים. יתכנו נוספים שאינם כלולים.
¹⁵ אחדים שרדו ועלו לישראל.

בבית הסוהר בבוחניה נספתה באפריל 1943:
הנקה בלאס, "עקיבא"

ליעד בלתי ידוע, כנראה לאשוויץ, גורשו:
מבית הסוהר של האורדנונגסדינסט בקרקוב, גורשו ביום 19.1.1943:
הנקה (אנה) שפריצר, חברת הנהגת "עקיבא"
וושקה שפינר-ליבסקינד, חברת הנהגת "עקיבא"¹⁶
נתן פאריזר, "עקיבא"
אנקה פישר, "עקיבא"
דורה רובינשטיין, "עקיבא"
לוציקה שפריצר, "השומר הדתי"
גנה וורטסמן, "עקיבא"
אנדה דויטשר, "עקיבא"
מניה ויינטראוב, "עקיבא"
לונק, "הצופה"

מבית הסוהר מונטלופיך בקרקוב, גורשו ביום 27.1.1943:
מריה קאלינה, "דרור פרייהייטי"
חוה (אוה) פולמן (רבן)¹⁷, "עקיבא", וורשה

גורשו ביום 19.3.1943:
תמר (הנקה) בלום, "השומר הצעיר", טרנוב
הנקה צלמייסטר, "השומר הצעיר", וורשה
טושקה (מרתה) פוקס, "עקיבא", טומשוב-מזובייצקי
רגינה (רנה) פוירשטיין, "עקיבא"
גיזה שטוקהאמר, "עקיבא"
טושקה שטראק, "עקיבא"
האלינה רובינק, "עקיבא"
אטוסיה (אירקה) מיכאלביץ, "עקיבא"
מינקה (מריסיה) ברנר, "עקיבא"
סלה (סטאסיה) שמאיוק, "עקיבא"
שחורה (צשיה) דרנגר, "עקיבא"

גורשו ביום 13.4.1943:
יוסף וולף, "חוג הסופרים היהודים הצעירים"¹⁸
ישראל שרייבטאפל, "חוג הסופרים היהודים הצעירים"
השיק גוטמן, "חוג הסופרים היהודים הצעירים"
שלום שרייבר¹⁹, "השומר הדתי"
רומק רייך, בוחניה
רוזיה גולדוואסר (אוטר), "השומר הדתי"
סאמק דמבוס, "עקיבא", בידגושץ'
פולדק וסרמן²⁰, "עקיבא"
שימק לוסטגרטן²¹, "עקיבא"
אלזה לאפה²², "עקיבא"
שימק שרייבר²³, "השומר הדתי"
פולה גולדווסר²⁴, "השומר הדתי"
קובה ליברמן²⁵, "הסתדרות הנוער החלוצי"

נפל בבורחו מ"מטרנספורט" ממונטלופיך, ביום 29 באפריל 1943:
אלק גולדברג, "עקיבא"

כבני ערובה, קורבנות הדיכוי של המרצחים הגרמנים, נפלו, או הוסעו ליעד בלתי ידוע, בני משפחותיהם של הלוחמים מארגון הנוער היהודי החלוצי:
האחים לייבוניץ מקרקוב, משפחת שפירא מקרקוב, דוד דרנגר, איגנצי ליבסקינד, סטפניה ליבסקינד, אברהם שרייבטפל, משפחת טננבאום, רוזיה שרייבטפל.

¹⁶ שרדה ועלתה לישראל.
¹⁷ שרדה ועלתה לישראל.
¹⁸ שרד ועלה לישראל.
¹⁹ שרד ועלה לישראל.
²⁰ שרד ועלה לישראל.
²¹ שרד ועלה לישראל.
²² שרדה ועלתה לישראל.
²³ שרד ועלה לישראל.
²⁴ שרדה ועלתה לישראל.
²⁵ שרד ועלה לישראל.

ביבליוגרפיה

- בית מרקחת בגטו קרקוב**, תאדאוש פאנקיייוויץ', "יד ושם", בשיתוף ארגון יוצאי קרקוב, תשמ"ה.
- דעו, אני יהודי**, חייו ומותו של אברהם לייבוויץ (לאבאן) ממפקדי גטו קרקוב. ערך יחזקאל רבן. בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה.
- יומנה של יוסטינה**, גוסטה דוידזון, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, מהדורה שניה מתוקנת, תשל"ח.
- משנת אגודת הנוער העברי עקיבא**. ערכה רינה נזר, "משואה", 1986.
- ספר קראקא**, עיר ואם בישראל. בעריכת ד"ר אריה באומינגר. מגר. מאיר בוסאק, ד"ר נתן מיכאל גלבר. הוצאת מוסד הרב קוק, תשי"ט.
- ספר מלחמת הגטאות**, בין החומות, במחנות, ביערות. ערכו יצחק צוקרמן ומשה באסוק, בית לוחמי הגטאות, 1956.
- "עקיבא"**, צמיחתה ולחמתה בשנות השואה, ברוך יחיאלי, "מורשת" – בית עדות על-שם מרדכי אנילביץ' וספרית פועלים, 1988.
- פרידה ממילא 18**, סיפורה של קשרית, הלה רופאייזן-שיפר, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2002.
- קרקוב היהודית 1939-1943, עמידה, מחתרת, מאבק**, יעל פלד (מרגולין), בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד בשיתוף "משואה", 1993.
- "שלוש שורות בהיסטוריה"**, תנועות "הנוער הציוני", "עקיבא" ו"החלוץ הכלל ציוני" בימי השואה בפולין. מערכת: יוחנן כהן קרולה בויס, איה בן-נפתלי, צבי הרמן, עוזיאל ליכטנברג, רינה נזר, יעקב רוזנברג, חנה שלומי, דוד שערי. ריכוז המערכת: הדס לאור-אשור. הוצאת "משואה" – יד לחברי תנועות נוער ציוניות בשואה ובמרי – המכון ללימודי השואה, 1999.
- תנועות המרי בגטו קרקוב**, אריה באומינגר, מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', תשנ"ה.
- תנועות הנוער החלוציות בפולין הכבושה**, רבקה פרליס, הקיבוץ המאוחד 1987.